

Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО
ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ
ПЕДАГОГІВ: АНДРАГОГІЧНИЙ
ВИМІР**

Вінниця – 2023

УДК 378.04:37
ББК 74.58
Ф 79

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол №6 від 15 листопада 2023 р.)

Рецензенти:

Доктор педагогічних наук, професор *Штифурак В. Є.*

Доктор психологічних наук, професор *Паламарчук О. М.*

Ф 79 Формування професійно важливих якостей майбутніх педагогів: андрагогічний вимір /
Лук'янова Л. Б., Гуревич Р. С., Акімова О. В. [та ін.]. –
Вінниця: ТОВ «Твори», 2023. – 328 с.

ISBN 978-617-558-128-5

У монографії розглядаються різні аспекти формування професійно важливих якостей майбутніх педагогів у контексті андрагогічного підходу. Розкрито особливості педагогічного супроводу професійної підготовки, формування андрагогічної та соціальної компетентності, розвитку особистісних ресурсів професійної стійкості педагогів. Особлива увага приділяється з'ясуванню специфіки діяльності закладів вищої освіти в умовах воєнного стану.

Для наукових працівників, викладачів педагогічних закладів вищої освіти, докторантів, аспірантів, студентів.

УДК 378.04:37
ББК 74.58

ISBN 978-617-558-128-5

© Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
© Автори, 2023

ЦІННІСНА ПЕДАГОГІКА У ЗАГАЛЬНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Столяренко Олена Вікторівна

*доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки,
професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

Столяренко Оксана Василівна

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов Вінницького національного
технічного університету*

Слободянюк Алла Анатоліївна

*старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького
національного технічного університету*

Інтеграційні процеси, входження України до європейського простору вищої освіти зумовлюють переоцінку цінностей у професійній підготовці фахівців, здатних відповідати на виклики сьогодення. Сучасне суспільство потребує виховання спеціалістів нової генерації, конкурентоспроможних на ринку праці. Тому у формуванні особистості фахівця ми приділяємо увагу ціннісній педагогіці, її особистісному, культурному, соціальному аспекту. Звертаємося до морально-етичних цінностей, що покладені в основу формування напрямів, мети та сутності професійної підготовки. Цінності педагогічної професії для майбутнього учителя є абсолютними, оскільки вони не тільки задовольняють особистісний розвиток і розвиток людяності у соціумі, а й забезпечують моральний прогрес суспільства.

Виклад матеріалу ми розпочали з визначення категоріального апарату, основних дефініцій означеної проблеми. Найважливішим у формуванні особистості є виховання ціннісних ставлень. Поняття складається з двох конструктів – «ставлення» і «цінність». Сутність терміну «ставлення» у всій своїй багатогранності розкривається у працях психологів, педагогів, філософів, соціологів, фізіологів. Останні пов'язують особливості ставлень з типом нервової системи і будовою тіла. У філософському плані категорія «ставлення» розкривається через аналіз зв'язків особистості з різними суб'єктами. Соціологи вивчають об'єктивний аспект впливу ставлень на соціальну і політичну діяльність людей. Формування ставлень

педагоги визнають за мету (формування ставлення до навчання, праці, громадських обов'язків, свого здоров'я) і засіб виховання (система гармонійних взаємин між людьми, самоставлення). Отже, формування особистості перед усім, полягає у вихованні її ставлень. Психологи вважають ставлення суб'єктивним відображенням дійсності, результатом взаємовідношень людини в середовищі. Воно завжди носить предметний характер. Психічні ставлення – цілісна система вибіркового, усвідомленого зв'язків особистості з різними аспектами об'єктивної дійсності, зумовленої історичним розвитком людини і виражає її дії, переживання. Як психологічний феномен, ставлення акумулює знання об'єктів дійсності, емоційний відгук на них і зумовлює відповідні вчинки, поведінку особистості. Це готовність до реагування, засвоєння постійної тенденції певним чином сприймати людей чи ситуації. І виділяють у ній три елементи: когнітивний – переконання і цілі; емоційний – цінності та емоції; поведінковий – здатність до дій, учинків. Існує думка, що сформоване ставлення визначає поведінку, а також – що воно існує в уяві людини і проявляється залежно від життєвої ситуації. Психологічно ставлення визначається особливостями поведінки, поведінки з кимось (чимось), а також поглядами на щось, сприйняттям (певною мірою емоційним), розумінням будь-чого. Кваліфікуючи перше як практичне, а друге – теоретичне (чи, по суті, оцінкове) ставлення, додаємо до них ще й пізнавальне, яке можна порівняти з бажанням, прагненням суб'єкта вивчити, зрозуміти, дослідити той чи інший об'єкт. Усі види психологічних ставлень взаємопов'язані й взаємозумовлені. Теоретичне (оцінкове) – завершує формування уявлень на базі отриманих знань про певні об'єкти чи явища, вироблення відповідного ставлення. Можна уявити (теоретично) наше ставлення до об'єкта, сприйняття і розуміння його. Оцінка здійснюється завдяки емоціям, почуттям, або ж формується раціонально – з допомогою розумових операцій. А практичне ставлення виражається в поведінці на базі умовиводів. Відповідно до оцінки, розуміння об'єкта уваги людина починає певним чином поводитися (ставитися до нього). Ставлення можуть змінюватися і переходити з одного виду в інший. Уявлення про реальну природу якостей людини може виникати лише на основі сформованих нею ставлень, взаємодії з іншими, відношень з предметами і явищами живої і неживої природи. Ставлення, спрямоване на щось об'єктивне, цінне у житті, набуває відтінку якісної визначеності людини відносно чогось, завдяки чому його можна вважати ціннісним. Ставлення може бути узагальненим і конкретним. Перше репрезентує певний аспект суспільного життя:

матеріально-виробничий, моральний, пізнавально-світоглядний. Інше (конкретне) – частіше за все полягає у взаємодії на базі тих взаємин між людьми, які виникають у процесі спільної діяльності.

Термін «ставлення» набув виховного змісту і утвердився в освітянській практиці завдяки педагогічній діяльності і всебічному вивченню даного феномену А. Макаренком. Аналіз педагогічної логіки майстра своєї справи дав змогу дійти висновку, що до відкриття об'єкта педагогічної уваги, яким є ставлення, він підійшов з позицій розробленої технології педагогічної дії. «Ставлення» – категорія, яка передбачає логічне осмислення. Використання ідеї формування ставлень дозволяє побудувати чітку педагогічну теорію розвитку особистості в процесі її взаємодії з навколишньою дійсністю – колективом, суспільством, людьми, природою. Положення про те, що ставлення є найбільш актуальними об'єктами педагогічної діяльності, визнається базовим для теорії і практики виховання.

Увесь комплекс морально-вольових якостей особистості визначається характером її ставлень до довкілля, природи, людей. Чим більш різноманітною, гнучкою, динамічнішою є система взаємовідношень, тим успішніше протікає процес формування особистості. Важлива роль у розвитку її суспільної спрямованості, соціальної значущості поведінки і дій, формуванні доброзичливих взаємин належить мотиваційній сфері особистості. Ставлення є не лише важливим чинником становлення особистості, а й показником розвитку її моральних, соціально значущих якостей, досягнення громадянської і професійної зрілості. Поняття «ставлення» відображає найважливіший факт взаємодії особистості та її оточення. Дії, вчинки, поведінка людини зумовлюються її ставленнями і виступають у ролі основних компонентів особистості. Через поняття «ставлення» характеризуються різноманітні структурні одиниці психічної активності особистості – потреби, мотиви, інтереси, переконання, установки, ціннісні орієнтації, емоції. У процесі взаємодії вони виражають різні рівні психічної активності суб'єкта і утворюють цілісну систему, структуровану за мірою узагальненості – від його відношень з усією дійсністю (цілісний світогляд) до зв'язків з окремими її складовими чи явищами. Психічні ставлення в сукупності своїх компонентів знаходять вияв у спрямованості особистості, яка фокусує всі внутрішні ставлення. Вони виступають у ролі цілісної психологічної характеристики мотивації діяльності, основоположним критерієм змістового розвитку особистості. З допомогою ставлень відбувається усвідомлення усіх явищ (цінних, нейтральних, негативних), пізнання

їх і оцінка, тому ставлення людини до дійсності завжди пов'язуються з цінностями і ми говоримо про формування ціннісних ставлень.

Поняття «ставлення» ми розглядаємо разом з прикметником «ціннісне» (від слова «цінність»). Цей термін також складає для нас науковий інтерес і потребує відповідного вивчення. Категорія **«цінності»** як наукова проблема – об'єкт пильної уваги теоретиків і практиків багатьох галузей знань, пов'язаних з вихованням людини і її професійною діяльністю. Провідним критерієм вихованості людини є «ступінь її сходження і повнота оволодіння загальнолюдськими й національними морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних вчинків; рівень та ієрархія якостей особистості», набутих нею в процесі життєдіяльності і гуманістичного виховання [1, с. 7].

Було виявлено, що саме останнім часом у дослідженнях гуманітарного спрямування простежується значне тяжіння до категорії «цінності». Вивчення цієї проблеми ми здійснювали в контексті концептуальних засад педагогічної науки. Сучасні цінності – актуальна ідеологічна, ідейна проблема формування світогляду, що виступає інтегративною основою діяльності як окремого індивіда, так і будь-якої малої чи великої соціальної групи, колективу, нації, зрештою, всього людства. Аналіз суспільної практики доводить, що кожне суспільство будує своє життя відповідно до цінностей, які приймає і в які вірить. В них втілені його цілі й призначення, погляди на життя і суспільні інститути, на місце і роль людини, життя сім'ї, громади, нації, всього людства. Побутує думка, що виховання базується на досвіді народу, даних наук. І завжди визначальне місце займають втілені у них цінності. Саме вони через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал, дають відповіді на фундаментальні запитання, на добро чи на зло слід орієнтувати молодь, на культ сили чи розуму, на віру в духовні чи матеріальні блага. Соціальні реалії вимагають нових підходів до проблем виховання особистості, формування ціннісних ставлень. Провідними напрямками у досягненні виховних цілей в сучасних умовах виступають: проектування особистісно орієнтованого педагогічного процесу, формування нового педагогічного мислення, визнання непересічної ролі практично-діяльнісного колективу як основи виховної роботи з молоддю; але першим серед них виступає – виховання фундаментальних цінностей [1, с. 20].

Суспільно-перетворювальний потенціал гуманітарної сфери значною мірою визначається вищими моральними цінностями, які вважаються домінантними. Нинішні ціннісні пріоритети мають

пов'язуватися з гуманістичною перебудовою всіх сфер життя суспільства.

У зв'язку з цим ціннісний вимір людського буття став для нас предметом пильної уваги. Духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моралі людини належать не стільки до сфери дії інтересів, скільки до світу цінностей. Стимули і причини людської діяльності отримують свій подальший розвиток. Потреби згодом трансформуються в інтереси, а далі в цінності. Їх зміст обумовлений культурними досягненнями. Світ цінностей – це насамперед, відображення культури у широкому розумінні, сфера духовної діяльності людей, їхньої моральної свідомості, уподобань, оцінок, якими виражається міра духовно-моральних здобутків людини. На першому плані знаходиться не те, що безумовно необхідне, без чого не можна існувати (це вирішується на рівні потреб), не те, що вигідно з точки зору матеріальних умов життя (це рівень дії інтересів), а те, що відповідає уявленням, які стосуються призначення людини, її гідності, ті моменти в мотивації поведінки, що стосуються умов самоствердження людини і свободи особистості. Ціннісні стимули у розвитку особистості стосуються структури самосвідомості, особистих потреб. Без них неможливе розуміння суспільних інтересів, визнання подвигу і самопожертви, самоствердження людини, формування ціннісних ставлень.

Ціннісний світ особистості вивчають науковці різних галузей знань (етики, філософії, соціології, психолого-педагогічної науки, аксіології).

Одна з найпоширеніших в *етичній* літературі дефініцій *цінності*, яка довгий час була загальноприйнятою, визнає суб'єктивну значущість певних явищ реальності для людини, суспільства та задоволення їхніх потреб. Але не можна відкидати морально – етичний аспект проблеми. Адже кінцевою інстанцією, джерелом ціннісного ставлення виступає людський суб'єкт зі своїми потребами, на якому все замикається. Про його моральність ми можемо говорити тільки за умови, що він вдається до певних самообмежень, виявляє здатність ставитися до інших як до рівноцінних собі суб'єктів. Усього цього вище розглянуте нами розуміння цінностей не передбачає. Саме звернення до пояснення цього явища, як чогось підпорядкованого суб'єктові, його волі, вбачаючи в ньому лише умови «збереження і піднесення» цієї самотньої суб'єктивної волі, – спонукало Ф. Ніцше, а слідом за ним і М. Хайдеггера, пов'язати цінність мислення з феноменом нігілізму, тобто таким станом буття, коли людина не знаходить у навколишньому світі нічого вищого за себе чи рівноправного собі, нічого, що могло б сповнити тривалим

сенсом її власне існування. Однак, нинішні реалії змушують нас по-іншому розставляти акценти. Адже коли ми характеризуємо, наприклад, вищі духовні цінності, які пов'язані з високою мораллю, повагою до іншого, розвитком мистецтва, надбаннями історії й культури, (а необхідність такого ставлення до подібних цінностей нині навряд чи хтось наважиться заперечувати) – стає дедалі очевиднішим, що їхнє призначення не може бути зведене лише до задоволення певних потреб суб'єкта. Швидше навпаки, самі цінності, вже їхня наявність, певною мірою визначають сенс існування людини, не просто задовольняють її потреби, а в певному розумінні духовно творять або відроджують її разом з усіма потребами. Взаємодія з кращими духовними надбаннями людства підносить, внутрішньо збагачує особистість, – і це є не менш важливим, ніж будь-яке задоволення її потреб. Отже, можна виділити принаймні декілька типів цінностей. Серед них ті, існування яких визначається наявними потребами й інтересами індивіда, – і, які навпаки, визначають сенс його життя. Цінності, які мають стосунок до самоствердження особистості, визначають, якою вона є, – і цінності, котрі творять і відроджують людину в принципово новій якості. Цінності другого типу в етичній літературі інколи називають «вищими», або «культурними», чи «смысловыми», або ж просто «самоцінностями», оскільки по відношенню до людського суб'єкта вони є чимось самостійним, самодостатнім і, отже, таким, що принципово вимагає ціннісного ставлення. Немає сумніву, що моральні цінності, які постають орієнтирами для людської свідомості, і насамперед вища з-поміж них цінність – ідея Добра, належать саме до другої з названих категорій цінностей. Їхній смисл не вичерпується кінцевими потребами не тільки людського індивіда, а і будь-якого прошарку, суспільної або культурної формації чи, навіть людства в цілому. Навпаки, сенс існування самих індивідів, соціальних груп, культур, суспільств і людства загалом суттєво пов'язаний з відкритістю для них ідеї Добра та інших важливих моральних цінностей. Визначаючи для себе пріоритет подібних цінностей і вільно присвячуючи їм свої вчинки, людина утверджує тим самим свідоме ставлення до норм і принципів моралі, духовну гідність і дієвість своїх мотивів, цілісність моральної свідомості загалом. Третя категорія цінностей в етиці визначає усі інші і забезпечує можливість існування людського роду – це самозбереження, прагнення до життя, батьківський інстинкт (їх ще називають вітальними цінностями).

Поняття цінності у *філософії* відрізняється від аналогічного розуміння цього терміну в етиці чи в економіці тим, що має інші

джерела. Якщо, наприклад, в політекономії цінність, вартість однозначно супроводжує людську діяльність, то у філософії вона спрямована у майбутнє і має значення для досягнення певної мети, і тим самим ніби відмежовується від дійсності. Таке трактування ми знаходимо у працях Г. Лотце, якого вважають батьком сучасної аксіології. Якщо в логіці теорії пізнання він запропонував поняття «значущість», то аналогічно цьому, в етиці ввів поняття «цінності». Він відділяє цінність від істини і діяльності, надає важливого значення детальній філософській інтерпретації самого терміну, про що йдеться в такій універсальній праці цього автора як «Енциклопедія філософії». Він стверджує, що філософія цінності не доводить необхідність чи буття речей, а схвалює чи засуджує наш досвід взаємодії з ними чи судження про них. Таким чином, на його думку, сутність цінності визначається тим, що вона не відноситься до сфери діяльності; її джерело слід шукати не в способі буття, а в нас самих.

Поставлена перед нами мета дослідження процесу формулювання цього поняття змушує звернути увагу також на той поворот, який був здійснений в історії етики Кантом. Докантівські етичні учення (Декарт, Спіноза, Гоббс) були переважно утилітарними. Філософи апріорно вважали, що поняття добра доступне, піддається пізнанню, а тому і здійснювали пошуки найкращого добра, найгіднішої поведінки. Саме добро, «моральний закон» Кант зробив предметом уваги і поставив питання про відношення між добродійністю, чеснотами і дійсністю. Він дійшов висновку, що прояв морального закону абсолютний, але добро ніколи не може бути здійснене повністю, іншими словами ідеал і дійсність породжують суперечність, яка може бути спрощена морально лише через «необхідність». Філософія і етика прагнуть виявити це «бажане» і протиставити його самому існуванню людини (звісно, при цьому конкретно здійснюване добро належить до сфери буття). Поняття цінність знаходиться в центрі уваги тому, що в класовому суспільстві добро втратило морально-християнську однозначність. М. Гартман висловився про те, що важко розрізнити добро і зло, а тому цінності необхідно переглядати. На основі аналізу історико-філософських пошуків Гегеля М. Філософ знаходить в ньому односторонність. Насправді ж мова йде про те, що ракурси перетворень ланок життя зумовлюють неоднозначність уявлень про добро і зло (у філософській і повсякденній інтерпретаціях). Певною мірою девальгувалось і саме поняття добра, розуміння якого замінюється цінностями. Використання понять «добро» і «цінність» має відношення до задоволення моральних потреб. Але коли ми

говоримо про добро і його прояви безпосередньо у конкретному суспільстві, то моральна цінність – це «добро на фоні всесвітньої історії», та грань морального добра, яка звеличується над людськими відносинами. Думку можна аргументувати тим, що моральна цінність – це загальна характеристика морального добра, але ніяким чином не залежна від цього поняття. Така вихідна позиція стала визначальною в історії філософсько-етичних досліджень сутності феномену цінності. В літературі аксіологічного змісту більш пізнього періоду це поняття розглядається в різних аспектах. Перед усім, це стосується наукових пошуків представників неокантіанства. Німецький філософ, голова баденської неокантської школи – Віндельбанд-Вільгельм назвав філософію загальною наукою про «цінності». На його думку, вони – апріорні, трансцендентні, загальнозначущі. Джерелом ціннісного почуття виступає неповторність, унікальність предмету, а мета людини полягає у його засвоєнні. Нехтуючи закономірністю як керівним принципом історичного знання, Віндельбанд заміняв його процедурою «порівняння з цінностями». Німецький філософ, А. Ріль джерелом цінності вважає мету, на досягнення якої спрямована наша дія. Г. Ріккерт ділить світ на царину реальності і цінностей; перша характеризує буття, а друга – дійсність, тому сутність цінності полягає в абстрагуванні від реальності, у запереченні її. На цих принципах побудована його система цінностей. На подібній основі ґрунтується аксіологія уторського вченого К. Бьома. На його думку – і це співпадає з розумінням Віндельбанда і Ріккерта, – «наше мислення має два полюси. Перший виражений у слові «sein», а другий – «sollen», місце одного – реальність, іншого – ідеал, наука першого – онтологія, другого – деонтологія чи аксіологія (теорія цінностей). З цієї трактовки понять «sein» і «sollen» розмежовуються напрямки прагматизму, феноменології та екзистенціалізму. Що стосується прагматизму, то перш за все, нас зацікавила точка зору Дж. Сант'яни. У своїх лекціях з естетики він оголосив емоційну свідомість джерелом будь-якої цінності, тому і вважав, що кожна цінність є естетичною. А на думку У. Джемса, зміст реальності (її цінність) залежить від тієї перспективи, до якої вона прагне. Аналогічними попереднім видаються нам і феноменологічні погляди. У Гуссерля цінності належить другорядна роль у порівнянні зі знанням, а це означає, що у сприйнятті існуючого світу єдиною реальністю виступає лише мисляче «я». Тим самим він розчиняє пізнаваний світ у світі цінностей. Джерелом цінності визнається спрямованість, інтенціональність нашого розуму, а її пізнання здійснюється в акті свідомості і завдяки почуттям. У

феноменологічній аксіології М. Шелера цінність, однак, займає центральне місце. У монографії «На межі міфів та розуму» М. Вайда пише про те, що М. Шелер у власному трактуванні феноменології явища, робить висновки про вічні цінності, називає їх мірою волі, дії і моральності індивіда, але їх походження незалежне від буття та досвіду. Філософія екзистенціалізму наслідувала принципи феноменології. Сартр ставить у центр уваги поняття відсутності (танге), з допомогою якого він шукає пояснення походження і природи цінностей. Ними він називає те, що ще не здійснене, але бажане. Саме тому він пов'язує її з імперативом, надає характеру заклик: «Ця абсолютна ціль, цей трансцендентальний і одночасно визнаний імператив, якщо сама свобода вважає своїм, може бути названий цінністю». М. Гартманом були зроблені спроби відшукати таку точку зору, яка б на основі синтезу вивчення проблем цінностей дозволила б об'єднати різні думки. Для нього цінності утворюють вічну систему вимог, яка ні від чого не залежить. Ціннісні орієнтації (за Гартманом) змінюються історично, висвітлюючи то один, то інший бік сталих моральних законів у різних суспільних системах і ситуаціях. Ми вважаємо, що це трактування цінності стало загальним надбанням зарубіжної науки і суспільної думки в силу його еклектичності. Аналізуючи напрацювання філософів, ми побачили, що поняття «цінності» в зарубіжних концепціях трактуються подібно до розуміння Гартмана: основоположні (вищі) і основні (базові) цінності виступають незалежними змінними історії. А далі, з плином часу емпірично встановлюється, які цінності визнаються панівними в той чи інший період. Ми вважаємо за недоцільне робити аналіз різних точок зору, оскільки в їхніх працях філософів ми знаходимо, по суті справи, подібні ідеї. Актуальним є пошук того, що ж виступає джерелом цінності – релевантність, значення, необхідність, ідеал, ціль, емоційна свідомість, перспектива, намір, прагнення, імператив, свобода людини, вплив на майбутнє. Скільки б теорій цінностей не було названо, які б трактовки і конструкти не використовувалися, загальним, що їх об'єднує, виступають твердження: цінності протиставляються реальності буття і спрямовуються в майбутнє. Хід думок у цьому напрямку дозволяє сприймати дійсність, як світ, який є повторюваним настільки, наскільки подібні фактори на нього впливають, тоді як у царині цінностей відбуваються постійні пошуки у їх виборі, що потребує активності, практичної діяльності людини у засвоєнні пріоритетних на даний історичний період цінностей.

Розуміння поняття «цінність» у філософській та психологічній науках відрізняються лише окремими деталями, проте за своєю сутністю зводяться до одного твердження: цінності – це предмети,

об'єкти, явища, важливі для людини чи групи людей. Зокрема, поширеним у психологічній науці є визначення, що цінності – це поняття, за допомогою яких виявляється соціально-історичне значення для суспільства й особистості певних явищ дійсності. Критерії оцінювання тих, чи інших явищ як цінностей мають конкретно-історичний характер. Вони є важливим фактором соціальної регуляції поведінки особистості й взаємовідносин людей.

Що стосується їх обґрунтування *соціологічною* наукою, то воно багато в чому тотожне філософському. Але вивчення праць відомих соціологів дало нам змогу виявити деякі відмінності в трактуванні цінностей представниками віддаленої в часі соціологічної (особливо німецької і французької) школи і новітньої (американської). На межі XIX-XX століття у них це поняття було досить близьким до філософського розуміння. Насамперед, ми виокремили постать М. Вебера, який одним із перших асоціював категорію цінності з поняттєвим апаратом. Хоча у деяких питаннях він і не згоден з концепцією Віндельбанда і Ріккєрта, і притримується позиції неокантіанства. У цьому до нього подібний Дюркгейм. Він не часто використовував поняття «цінність», але воно означало для нього категорію колективного розуму, систему ідеальних зразків. Це питання ґрунтується, передусім на висновках представників американської соціологічної школи. У них це поняття з'являється в інтерпретації Знанецького і Томаса («The Polish Peasant in Europe and America»). Важливим джерелом дослідження виступає соціальна психологія, в першу чергу, маються на увазі праці Е. Ферріса і Дж. Герберта. Можливість порівнювати такі різні напрямки була викликана тим, що всі вони мають спільну платформу: цінність пов'язується з установкою, аттитюдом, з поняттям, яке відіграє досить вагому роль у сучасній психології. Використання цього поняття в соціології вимагало деякого розширення і модифікації. Знанецький, наприклад, говорить про «ідеологічні моделі установок», тобто про ті стандарти, які містять норми оцінки об'єктів і спрямованості дії. Таким чином, цінність виступає орієнтаційною основою поведінки і діяльності людини; власне кажучи, саме така трактовка поняття цінності використовується у всій сучасній західній соціології, тобто як соціологічна відповідність поняттю установки в соціальній психології. У. Колб у своїй праці «The Changing Prominence of Values in Modern Sociological Theory», опублікованій у книзі «Modern Sociological Theory in Continuity and Change» у визначенні соціологічної ролі цінності виділяє декілька аспектів цього поняття: орієнтаційну роль цінності, її нормативний характер, інтегративну функцію, співвідношення з інтересами. Це основні загальні

характеристики використовуваної категорії. Ними користуються різні автори – від Т. Парсонса до Г. Мірдаля. У першого поняття цінності ґрунтовніші за уявлення про загальний тип у тому відношенні, що воно у двох аспектах торкається теорії систем: філософ однаковою мірою шукає систему цінностей і її зв'язок із соціумом (задає будь-якій соціальній системі певний шаблон пріоритетної цінності). Створена ним система цінностей цікава з багатьох точок зору, може вважатися раціональною і використовуватися у процесі критичного осмислення. Походження системи цінностей Парсонс пов'язує з «ідеалом». Різноманітні параметри цінності для нього одночасно виступають показниками основної мети, напрямку дії. Мірдаль у трактуванні цінності на перший план висуває мету, програму. Він вважає, що не тільки ціль, а й засоби її втілення мають характер цінності. На його думку, цінність формується на основі того, що перспектива людини вибудовується не лише тим, що є, а й тим що повинно бути. Із першого випливає уявлення, із другого – оцінка. Цінності розташовуються в логічному порядку, але в той же час виникають і суперечності, оскільки вони не однорідні і можуть стосуватися різних рівнів моральності особистості. Рівноправність, свободу, братерство, демократію, ціннісне ставлення до життя Мірдаль вважає основними цінностями західної культури. По суті справи, вони також фігурують і в так званому «американському кредо». Завдання полягає у вивченні соціологічною наукою конкретного прояву цих цінностей і їх систем відносно дійсності і створених про неї уявлень.

Усе це свідчить про те, що використовуване в соціології поняття цінності є похідним від філософського розуміння. Найближчим воно є до еклектичної точки зору М. Гартмана. Філософське і соціологічне поняття цінності мають багато спільного: пов'язані з майбутнім, метою, спрямованістю, роллю у функціонуванні суспільства. Як правило ціннісна соціологія не заперечує, що цінності потрібно спочатку створити для того, щоб вони стали орієнтаційною базою, однак процес їх вироблення у переважній більшості випадків залишається поза полем її зору. Більше того, зазвичай допускається можливість того, що створення ціннісних систем, їх реалізація має власні закони, причому цей процес відбувається навіть поза суспільством, ірраціонально. Цінності ніби виникають самі по собі, згідно з невідконтрольними законами, і якщо вже вони створені, то перетворюються у головні діючі фактори суспільного розвитку, і є його двигуном. Цей момент – хоча і досить обережно – виділяє Мірдаль у зв'язку з аналізом понять цінностей і установок у Знанецького і Томаса, і так як, на його думку, необхідність введення

поняття цінності викликана тим, що у конкретній діяльності людини, крім раціональних факторів, що вказують на їх стан, діє і свого роду певний ірраціоналізм. Тобто, мова йде про формування такої системи цінностей, яка через успадковану культуру і традиції, але з ірраціональною силою висуває певні вимоги до форм поведінки людини.

Прихильники позитивізму також брали участь у дослідженні поняття «цінності». У. Колб, Ф. Адлер з цього приводу зауважують, що соціологи-інтерпретатори з допомогою цінностей прагнуть виявити таку сутність духовної поведінки людини, яку можна було б не тільки описати, а й зрозуміти. Адлер вказує на те, що у багатьох випадках цінність виступає лише більш складним позначенням таких явищ, які раніше мали простіші назви. Мова йде про ціннісну систему людини, на основі аналізу якої ми можемо зробити висновки про її внутрішній світ. Соціологічне розуміння цінності в деякій мірі може вважатися синонімом поняття добра для людини, – звичайно, в такій формі, в якій воно повинно розглядатися не як філософсько можливе, а як таке, що побутує серед людей. І це цілком природньо. Коли ми говорили про класифікацію цінностей, то мали на увазі, що добро, краса, істина виступають основними цінностями. Але «цінність» – абстрактне поняття, навіть на порядок абстрактніше, ніж «істина», «добро», «корисне», «прекрасне». Важливо й те, що перетворює в цінність саму цінність (крім того, що мова йде про речі, процеси, ідеї, твори) і зовсім недоречно вважати поняття цінності синонімом добра чи чогось корисного, мети і програми. Етнічні цінності і корисність чи споживча вартість (в політекономії) – не однопорядкові категорії, і не усі явища можна розглядати з точки зору корисності. Соціологи пояснюють регулювання поведінки різними факторами. Великий вплив на таке трактування справила концепція Д. Рісмена. У своїй книзі «Одинокий натовп» він наголошував на важливості традицій, які визначають поведінку людей. У. Саммер наводить приклади видів соціальної поведінки («folkways» і «mores»). В унісон з попередніми сприймається соціологічна концепція поведінки Р. Редфільда (folk society – urban society), яка співпадає з класифікацією Ф. Тьонніса (Gemeinschaft Gesellschaft). Їхній хід думок про соціальні процеси наслідуює Ю. Левада. У І. Кона – це теорія «соціального регулювання особистості», згідно з якою поведінку можна називати регульованою за принципом зміни її характеристик, а тип цінності, що її визначає носить характер споживчої вартості. Отримані характеристики дозволяють визначити, яку етичну цінність мають вчинки і наскільки вони відповідають визнанам спільнотою традиціям. Отже, поняття

цінності, яким широко користуються в етиці, філософії, соціології, соціальній філософії визначені для акцентування на людському, соціальному та культурному значенні явищ дійсності.

У системі цінностей особливою, абсолютною цінністю є людина. З її інтересами як родового так і соціального індивіда співвідноситься решта цінностей, як матеріальних, так і духовних. Хоча всі вони в кінцевому результаті є духовними утвореннями і так чи інакше пов'язані з цінністю людини, виявляючи різне ставлення до неї, або, за словами І. Канта, до людства у собі і в іншій людині. В угорського соціолога І. Вітаньї самоцінність людини та її життя – як дві абсолютні цінності, як «міра всіх речей», мета, засіб і результат виховання; власна людська гідність – інтегральна загальнолюдська цінність, яка закладає базу і створює умови для максимального розвитку особистості; здоров'я, материнство, діти, родина, як первісна структурна одиниця суспільства, природне середовище розвитку дитини; воля до миру, сумління, справедливість – триєдина загальнолюдська цінність; Земля – спільна домівка, єдина прабатьківщина людей і живої природи; Вітчизна – єдина, унікальна для людини Батьківщина, дарована їй долею в спадок; культура – колиска загальнолюдських цінностей, людинотворчий феномен цивілізації. Суспільство, культура і система діючих цінностей – це єдине ціле. Функції культури виражаються в ціннісних вимірах. На думку цього науковця, основними сферами функціонування цінностей у відповідних їм головних видах виступають теорія пізнання, етика, естетика, учення споживацької вартості. Але ми переконані, однак, у тому, що такими сферами виступають суспільно-політична, моральна і художня, чому відповідає трактування цінностей як ідеалів людської діяльності і усвідомлення їх найвищими орієнтирами у житті. Зрозуміло, сама по собі істина виступає цінністю значної ваги, але питання «цінного» для нас з аксіологічної точки зору і «корисного» досі викликає роздуми учених і залишається все ще не до кінця зрозумілим. У загальному вигляді цінність можна визначити як об'єктивацію, упорядковану відповідно до затраченої на неї суспільно корисної праці і міри задоволення в ній потреби людей. Об'єктивація набуває цінності лише після визнання її у суспільній практиці.

Тривалий час побутувала думка про подібність глибинної генези категорій «цінність» і «корисність». Але надалі їх шляхи стали розходитися і важливою ланкою у цьому процесі постала вартість: якщо в політекономії вона є породженням праці (тобто виникає в процесі людської діяльності), то в філософії цінність спрямована у майбутнє, і має значення для досягнення будь-якої мети, і тим самим

ніби відмежовується від дійсності. Основними ціннісними категоріями соціологи вважають не тільки «істину», «добро» і «прекрасне», а й «корисне», внутрішній зв'язок якого з «вартістю» (нехай, навіть і з споживацькою) може досить чітко простежуватися. Переконавання, що кожна цінність є об'єктивацією, по суті тотожна тезі, що джерелом кожної цінності виступає праця, так як сутність останньої полягає в тому, що із об'єкта в собі вона створює об'єктивацію для нас. Петті, стверджує, що батьком цінності виступає праця, а матір'ю – природа. Теза про те, що кожна об'єктивація є цінністю, як і положення зі зворотним твердженням в цілому має всезагальний характер. І це справді так, тому що, можна стверджувати, що об'єктивація – це об'єкт, який сам виступає цінністю, а праця, яка зумовлює його об'єктивацію, одночасно виробляє цінність, яка в певний момент може бути незначною. Це свідчить, що об'єктивація і цінність у понятійній системі координат, по суті, знаходяться в одній і тій самій площині, хоча й не ідентичні і ми не можемо uważати їх синонімами. Між ними існує різниця. До поняття об'єктивації включене все те, що вважається виготовленим продуктом і задовольняє людські потреби. Але ці предмети систематизовані без врахування кількості затраченої на них праці, якості задоволення ними потреб. При вивченні цінностей ми зустрічаємося з подібним явищем, але необхідність у такій впорядкованості відчувається ще гостріше. У загальному вигляді цінність можна визначити як об'єктивацію, упорядковану відповідно до затраченої на неї суспільно корисної праці і міри задоволення в ній потреби людей. Логічна та історична класифікація об'єктивацій та цінностей знаходяться в полі зору наукових інтересів соціологів, філософів. За основу класифікацій ними було взято категорії: роду – кількості – якості. Поняття являють собою логічний зв'язок, відповідають на запитання: що (якого роду), скільки і який (якість). За основу угруповання роду об'єктивацій (I), як правило, беруть природу (матерію, склад) об'єкта. Переважна більшість учених (А. Хеллер, К. Болдінг, К. Леві-Строс) розрізняють три важливі сфери об'єктивацій: матеріальних предметів, повторюваних форм діяльності та поведінки, духовних продуктів, виражених знаками. (Всередині цих сфер можна здійснити подальший поділ на родові підгрупи. Так у матеріальних предметів, насамперед, можна виділити машини, будівлі, зброю, меблі; у формах поведінки – політичні, моральні, правові, стратегії суспільних відносин, звичок; у знаковій сфері – системи семіотики, коди). А. Хеллер у своїй праці «Повсякденне життя» класифікує об'єктивації за двома напрямками. Один із них вертикальний (користуючись термінологією Гегеля і

Д. Лукача, вона розрізняє об'єктивації «в собі» і «для себе»), інший – горизонтальний, де виділяються три кола об'єктивацій: речей, звичок, знаків. К. Болдінг пропонує таку класифікацію: соціальний побут (соціосфера), що має три підгрупи – економічну, суспільно-політичну та інформаційну. Подібна до попередньої класифікація К. Леві-Строса. На його думку, структура сфер відповідає одна одній як дзеркальне відображення.

Три сфери об'єктивацій являють собою органічну єдність і проникають одна в одну. Ми виробляємо не тільки світ речей, а й суспільні зв'язки, знаки, ідеї; і хоча лише у переносному значенні, але з повною впевненістю можемо стверджувати, що вони виступають у вигляді речових продуктів людської діяльності. Аналогічно цьому, про предмети і знаки слід зауважити, що вони одночасно виступають формами поведінки; зв'язані з певними видами діяльності, є її результатом і спонукають до її здійснення

Що ж стосується цінностей, зважаючи на соціокультурний аспект проблеми, то найбільший інтерес складає вивчення системи *цінностей роду*. Для виявлення можливості визначення різновидів цінностей та їх класифікації ми перед усім розглянули усі ті загальновідомі поняття, які фігурують у кожній системі. Це поняття добра, істини, краси (підкреслимо, що «добро» вже апіорі має двоїстий характер однаковою мірою воно означає: моральне добро, і матеріальні «блага», в останньому випадку воно включає в себе і корисність). Інколи говорять про насолоду, щастя, духовність, але їх ми можемо віднести і до інших категорій, наприклад – до морального добра. Розглядаючи систему вище вказаних цінностей, ми помітили їх зв'язок з визначеною нами системою об'єктивацій. «Добро» як «благо» – відповідає предметам, у моральному розумінні – формам поведінки; прекрасне та істина – відносяться до духовних об'єктивацій. Цю поверхову аналогію можна поглибити, якщо, як і при аналізі системи об'єктивацій, ми будемо відштовхуватися від зовнішніх і внутрішніх форм діяльності, які являють собою нерозривну єдність. Обидві форми діяльності створюють як об'єктивації, так і цінності. Внутрішня діяльність виробляє мислительські, ідейні чи духовні об'єктивації, а зовнішня – відносини між предметами та людьми. Цінністю першої виступає істина, другої – добро (корисне) у розумінні благ і морального добра, у першій ми розглядаємо світ «в собі», у другій – «для себе».

Заслуговує на увагу концепція цінностей Ріккерта, який прагнув об'єднати весь світ цінностей у послідовну, єдину систему. Він розрізняв цінності *внутрішнього світу* особистості, а також ті, які важливі для її функціонування в *зовнішньому середовищі*. Джерелом

першої групи Ріккерт вважав споглядання, другої – мислення; перша у якості благ створює форми *духовних об'єктивацій* (науку, мистецтво, філософію), друга – як одну із форм об'єктивацій *спільноту* (єдність чеснот, щастя, шлюб, віру). В середині цих двох форм об'єктивацій цінності розміщені у відповідній системі. На першій стадії виникнення об'єктивацій основним принципом вважається всезагальність (тотальність). Сюди відноситься наука (істина) і моральність (добро). Основним принципом другої стадії визнається особливість (цитуючи Ріккерта – ідеальний партикуляризм), куди відносяться мистецтво (прекрасне) і єдність (щастя), створене на основі любові.

Важливими нам видаються міркування про нероздільний зв'язок двох основних форм об'єктивацій. *По-перше*, у процесі пізнання, тобто створення істини, *по-друге*, перетворення об'єкта в об'єктивацію, а отже – створення благ для людини, прояви добра. *По-третє*, (споглядання, вивчення і оцінка людиною самої себе).

Що стосується кількісної і якісної системи об'єктивацій і цінностей (II), то охарактеризована нами вище класифікація цих феноменів не дає відповіді на всі питання. При розгляді таких категорій як істина, добро, корисність, прекрасне, значущість, ми брали до уваги лише напрямок, а не величину прояву, поширення. Тому, коли ми визначали, що таке добро, що є прекрасним для людини, то цікавилися лише їхньою природою і не визначали риси відмінності (гарне, не дуже добре, погане; прекраснее, некрасиве). Ми розглядали не лише види цінностей, а їх класифікацію, але – не величину. Такий самий підхід застосовували й для вивчення об'єктивацій. Так на першому етапі ми розрізняємо лише добро і прекрасне, а ступінь прояву визначаємо лише функціонально, відповідно до їх споживання і вартості стосовно людини. Для вивчення кількісних показників цих категорій, як правило, використовують шкалу не тільки в аспекті «менше-більше», а й – «просте-складне», для чого потрібно абстрагуватися; звертати увагу на особливості їх взаємозв'язку, правила існування, структуру. Кількісні показники є також результатом тривалого історичного процесу, що веде за собою зміни всієї культури, поведінки, поглядів, смаків суспільства. «Розвиток якості і рівень її ускладнення не відносяться до одного лінійного ряду; існують такі вузли, в яких кількість переходить в якість, а просте виділення перетворюється на автономію (продукт чи цінності), в існування «для себе».

Вивчення проблеми цінностей неможливе без врахування соціокультурних обставин, звертання до такого поняття, як «культура». У нашій системі координат вона посідає важливе місце і

розглядається у таких вимірах: а) з одного боку – це сукупність об'єктивацій, цінностей, а з іншого – взаємопов'язаних з ними видів діяльності (форм поведінки, норми дій, манер), причому завжди і одночасно представлена цими двома складовими; б) об'єктивації і цінності виступають результатами тієї суспільної («родової») діяльності людини, у ході якої вона олюднює природу і вводить себе у світ речей, тобто створює своєрідне середовище, в якому існує. Культура як діяльність являє собою певне утворення, освоєння, перетворення і використання об'єктивацій, що становлять певну цінність, а як річ вона виступає сукупністю об'єктивацій людських відносин, опредмечених в цінностях; в) об'єктивації можуть являти собою предмети, форми поведінки (норми вчинків) і знаки – діяльність, пов'язана з ними, може однаковою мірою носити суспільний і духовний характер; г) об'єктивації – це не тільки результат суспільної діяльності людини, вони одночасно виступають її регуляторами – однаково містять продукти, призначені для задоволення безпосередніх потреб, і засоби, які слугують для їх виробництва.

Відповідно до предмета дослідження, ми спиралися на дефініції культури, представлені А. Кребером і С. Клуххоном. В їхньому розумінні культура виражає експліцитні та імпліцитні норми, які визначають поведінку, що опосередковується за допомогою символів; вона виникає в результаті діяльності груп людей, втілення у засобах. Її сутнісне зерно полягає в традиційних (що склалися історично) ідей і засвоєваних цінностей. З одного боку, культура – результат діяльності, з іншого – регулюючий елемент її подальшого здійснення. Леслі А. Уайт представив дефініцію. Як і попередня, вона являє собою певний інтерес при вивченні цінностей: культура – організація тих явищ і видів діяльності (норм вчинків), предметів (засобів, речей, створених за допомогою знарядь), ідей (віри, знання) і почуттів (установок, аттитюдів, цінностей), які пов'язані з використанням символів. Не виходить за межі нашої понятійної системи координат трактування культури у Ю. Лотмана, на думку якого вона являє собою сукупність усіх неспадкових інформацій, способів їх організації і збереження. Дефініція стикається з визначеннями, які висувають на передній план ту обставину, що культура – це «навчена поведінка». Такої точки зору притримуються Д. Бідні, І. Кон, Р. Лінтон. Найбільш важливим для нас є визначення, яке стосується культури як цінності, її залежності від теорії цінностей (М. Вебер). Хоча його дефініції носять ідеалістичний характер (учений здатний уявити собі ідеали, що звеличуються над суспільством), все ж можна сказати, що розуміння ним культури

закономірно вписується у вищезгадану систему координат. Цитування різноманітних визначень культури не було метою нашого дослідження. Доцільніше було б говорити про сфери її розповсюдження. Враховуючи усе вище сказане, ми можемо, по суті зазначити, що всі явища людського життя пов'язані з культурою, і немає жодного із них, яке не мало б відношення до неї. Це один із аспектів суспільних відносин. Якщо суспільство – це сукупність, система відношень, що склалися між індивідом і колективом, яка опосередковується об'єктивацією; то культура – це сукупність, система відношень, які склалися між людиною і об'єктивацією, система, яка опосередковує відносини між індивідом та іншими людьми. Тому надзвичайно важливо, на якій основі вони вибудовуються.

Із отриманого в результаті наукового пошуку трактування культури випливає й те, що розподіл предметів і явищ відбувається за сферами відповідно до роду об'єктивацій: матеріальна, соціальна (в межах якої здійснюється колективне спілкування) культура і духовна. Ці три складові (сфери) культури відповідно зумовлюють систему суспільно-культурної діяльності людини: а) та, яка відповідає матеріальній культурі – це матеріальне виробництво, пов'язані з ним обмін і споживання, створюють опрідметнені об'єктивації; 2) діяльність, яка відповідає соціальній культурі, – існує для створення об'єктивацій поведінки і груп людей, спрямоване на формування суспільства і колективів, і пов'язана з нею повсякденна практика; 3) духовну культуру представляють освіта і комунікація. Як у суспільстві, так і культурі мова йде про систему відносин людина–об'єктивація–людина; тільки, коли ми говоримо про суспільство, то виділяємо ставлення людини до іншого, а коли про культуру – об'єктивацій.

Коли йдеться про становлення людини, то ми звертаємо увагу на культуру як спосіб життя. Поняття «спосіб життя» цікавить нас і тому, що замість нього часто використовують споріднені означення: форма, образ життя, життєвий шлях, якість життя, у більш широкому розумінні – життєвий рівень, умови існування, але ці значення ще не мають чіткого розмежування.

За результатами конференції, яка була проведена науково-дослідним інститутом соціології УАН, була визначена позиція у розумінні способу життя, як сукупності різних видів діяльності людини, за допомогою яких вона, згідно конкретній системі цінностей вибудовує відносини, проявляє своє ставлення до інших людей (індивідів і груп) і до створених нею об'єктивацій. Людська діяльність завжди виступає в опрідметненому вигляді, і на цьому

ґрунтується її зв'язок з цінностями. Усе це в цілому означає, що спосіб життя знаходиться в одному вимірі з суспільством і культурою. В одній із найбільш комплексних концепцій ми знаходимо твердження, що життєвий рівень – економічне поняття, якість життя – соціологічне, його стиль – соціально економічне, життєвий шлях – філософське, соціологічне, педагогічне, а спосіб життя – як узагальнююча сукупність всіх цих понять. І залежить він від того, як вихована людина і якими цінностями керується. Філософи ж виходять із використовуваного ними зв'язку матерія – форма – сутність (наприклад, продуктивні сили – виробничі відносини – спосіб виробництва), що відповідає також потрібному зв'язку: вид – кількість – якість. У цьому значенні спосіб життя має якісний характер, розкриває розуміння якості життя.

У зв'язку з цим педагогічна соціологія досліджує цінності в контексті соціокультурності, вивчає ціннісний вимір соціалізації і професійного становлення. В сучасних умовах якісних змін суспільного буття акцентується увага на гуманізації й гуманітаризації освіти, як факторах збереження її соціокультурності. Якщо суспільство існує в культурі, то кожне його явище має свою цінність, як має її кожна людина, оскільки, природно, вона є вільною, наділеною індивідуальними рисами, особистістю. Ціннісне ставлення до реальності виступає основою гуманізму. Освіта як соціокультурний феномен має свою вартість і визначає власне ставлення до суспільних цінностей. В основі всезагальності гуманізму – визнання абсолютних цінностей, тобто загальнолюдських, які передбачають право кожної людини на власні ідеали. Вони являють собою інваріантний факт духовного світу та фіксують людське як загальнолюдське, що являє собою парадигму будь-якої галузі суспільствознавства. Це його вихідний принцип, головна методологічна й світоглядна засада. Актуалізація питання гуманізації та гуманітаризації освіти пов'язана також з кризою людини в суспільстві, нехтуванням інтелектуальним потенціалом, порушенням природного процесу освіти, логіки її побудови. Ця проблема є часткою загального завдання відродження культурної детермінації освіти. Очевидна необхідність переосмислення її сутності, оскільки вона є однією з найважливіших суспільних цінностей. Звичайно, потребують розробки та науково обґрунтування, поглиблення теорії, об'єктами якої виступають людина, духовність, матеріальність, соборність, які б розкривали самотність української культури та сприяли її збереженню і розвитку в контексті взаємозв'язку національно-державницької та загальнолюдської ментальності. У цьому зв'язку ми зверталися до

просвітницьких традицій української філософської думки (ідеї Г. Сковороди, В. Золотницького, М. Костомарова, П. Куліша), наукових шкіл Кирило-Мефодіївського товариства, Києво-Могилянської академії. Адже необхідне мудре поєднання традицій з сучасним уявленням та сприйняттям навколишнього світу. Побудова культуромісткої системи освіти передбачає зміну самої культурної парадигми, системи ціннісних орієнтацій людини і суспільства. Відомо, що в кризові періоди найбільш вразливими та безпорадними виступають духовні цінності. Виникають проблеми у визначенні їх ієрархії, механізмів суспільного визнання та особистісного формування. За таких обставин потенціал людського духу виявляє себе у відродженні культурних традицій. Врахування цього аспекту є істотним фактором соціокультурної освіти.

Існування і функціонування цінностей пов'язані з особливою здатністю людської свідомості – відображувати та фіксувати значення тих чи інших духовних або матеріальних, реальних або уявних об'єктів для задоволення потреб людини, реалізації її інтересів. Від того, наскільки глибоко увійдуть у свідомість цінності, залежить наповненість життя справді людським, реальним гуманістичним змістом. Людина живе в світі фактів і подій. Усвідомлення навколишнього середовища має диференційну значущість. Деякі цінності сприймаються людьми об'єктивно і не потребують емпіричних доведень. Але в окремих історичних і соціальних контекстах вони мають різний зміст і значення аж до повного заперечення. Соціальні цінності є абсолютними, оскільки визначають сталість людського роду, його сутність, об'єктивацію самореалізації. Вони становлять основу життєдіяльності людини і виступають історичними утвореннями, способами зв'язку свідомості і буття, людини і світу. Звідси впливає значущість тієї чи іншої цінності в свідомості суб'єкта, в його оцінках та уявленнях.

Щодо ціннісної свідомості молодих людей, то, як свідчать результати наукових досліджень, її формування ґрунтується на інтерналізації вже даних стереотипів соціальної реальності. Освітній процес транслює певні ціннісні судження, які трансформуються в конкретні ціннісні уявлення. Це перший, але істотний крок залучення індивіда до реального ціннісного світу.

Кожна система цінностей суспільства в цілому, певної соціальної групи, має свою ієрархію. В ній є пріоритети, що стосуються вибору засобів та способів діяльності. Так смисложиттєві вартості становлять основу культури.

Поведінку людини, з одного боку, визначає традиція як соціокультурний феномен, універсальний спосіб життєдіяльності, а з

іншого – діалектика раціональної дії, спрямована на узгодження особистісної поведінки з динамікою попиту та пропозиції.

Оскільки сучасне українське суспільство перебуває в стані затьожної кризи, то і ціннісно-нормативна система має аномальний характер, що впливає на орієнтаційну спрямованість особистості, її духовний та соціальний розвиток. Має місце процес девальвації загальнолюдських цінностей – гідності, порядності, здатності до співпереживання. Система духовно-ціннісних орієнтацій спрощується і дедалі більше зводиться до прагматичних уподобань і прагнень. Подібні процеси торкаються молодіжного середовища, але в більш радикальній формі, а це ще більше актуалізує гуманістичне виховання.

Важливим засобом формування духовності особи є засвоєння соціальних цінностей, які прийнято вважати пріоритетними. Життєдіяльність людей передбачає певну ціннісну орієнтацію, тобто спрямування індивіда на ті соціальні цінності, які здатні регулювати його діяльність та цілепокладання. Як відображення фундаментальних соціальних інтересів особи, ціннісні орієнтації виявляють її суспільну позицію, світогляд і моральні принципи. Формування системи ціннісних орієнтацій особистості свідчить про стабільність світоглядної та життєвої позицій. Вони є результатом безперервного процесу соціалізації. Та якби не змінювалось суспільство, яку б трансформацію не зазнавали його основні сфери, детермінуючим фактором життєдіяльності особи, нормативною характеристикою її способу життя є духовні (соціальні) цінності як універсальний компонент мотивації соціальної поведінки.

Входження суспільства в інформаційний простір, досягнення висот інтелекту в різноманітних його виявах неможливе без розвитку людського в людині – її розуму, унікальності і багатоманітності особистісного самоствердження в духовній сфері. Духовні цінності є першочерговою потребою людської творчості. Це гуманістичні орієнтири практичного освоєння світу на основі самореалізації, творчого розвитку особи, яка втілює найвищі досягнення свого розуму, почуття, волі. Це спосіб задоволення найвищих людських потреб. Визначальним показником стабільності суспільства є рівень духовних орієнтацій його громадян. Ключовим поняттям сучасної аксіології та соціальної екології в контексті соціокультурності освіти є людське життя як вінець ціннісної ієрархії. Саме така спрямованість освіти сприятиме формуванню духовних орієнтирів молоді. Мінливість сучасного соціокультурного середовища визначає динаміку цінностей. Через це в них відбувається зміна позитивних сенсів, які в конкретних умовах мають історичне, соціальне,

моральне виправдання. Вартості, що лежать в основі суспільства, неодмінно пов'язані з індивідуальною людською діяльністю. Це цільові загальнолюдські цінності індивідуального рівня, до яких належать знання, майстерність, влада, власність. Через них людина самоутверджується у суспільстві, набуває певного статусу. Всі фундаментальні цінності сфокусовані на дві найбільш значущі складові – суспільство і особу.

Якщо основна увага суспільства сконцентрована на особистості, то всі цільові індивідуальні цінності широко доступні, а ієрархію інструментальних становлять свобода, право, закон. Звідси абсолютність основної внутрішньої цінності людини – її гідність як представника людського роду. Пробудження та відчуття особою власної людської гідності є першоосновою внутрішньої свободи, духовного характеру та справжнього громадянства. Гідність у різних групових, класових, національних цінностях сприяє знаходженню спільної мови, взаєморозумінню у суперечливому плюралізмі масових рухів, обґрунтуванню загальнолюдських інтересів. Пріоритетність саме цієї людської якості повинна стати в аксіологічному ряду гуманістичної спрямованості освіти, духовних орієнтирів молоді. Однією з визначальних гуманістичних цінностей є творчість як засіб саморозвитку і самореалізації особистості, розкриття її потенцій та якостей. Сьогодення вимагає продуктивної людської діяльності, синтезу її різноманітних форм творчої пошукової дії. Творчість як цінність формується в процесі навчання, виховання, суспільної практики. Здобуття навичок творчих здібностей в учнівській молоді, виховання в особистості такої цінності, як потреба до праці, працелюбності через творчість є важливою проблемою освіти.

Оскільки соціалізація – це процес можливості співіснування в соціумі, то важливою її складовою є її соціальні цінності. Вони відіграють вирішальну роль у культурному засвоєнні дійсності. Це певні значення вищого порядку, окультурене представлення відчуттів, емоцій, ідей, найважливіший елемент культури, який звеличує людину, формує її духовні орієнтації, надає життєдіяльності певного сенсу. Завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісно в оточуючому її світі, в його ритмі. Світ цінностей – це передусім світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, оцінок. Фундаментом творення світогляду молодої людини є соціальні цінності. Це – узагальнені уявлення про мету і норми поведінки. Вони втілюють історичний досвід і концентрують сутність культури окремого етносу та всього людства. Такі орієнтири існують в свідомості кожної людини. З ними співставляють свої дії, а також

визначають соціокультурні типи відносин стосовно конкретних обставин у певній соціальній групі, колективі. Водночас цінності є засобами досягнення мети. Вони виконують роль фундаментальних норм, забезпечують інтеграцію суспільства, допомагають індивідам здійснювати соціально визнаний вибір своєї поведінки в життєво важливих ситуаціях. Система цінностей утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб та інтересів індивідів. Виступаючи мотивом соціальної дії, впливає на формування ціннісних орієнтацій. Таким чином, кожна ціннісна система має двоєдину природу: в індивіді як самоцінному суб'єкті і суспільстві як соціокультурній системі.

Суспільне життя, як відомо, багатоманітне. Кожна його грань має свій відтінок, який потребує пояснення. Тому існують різні мотиви для типології цінностей. Оскільки вони, цінності, впливають на поведінку людей в усіх сферах життєдіяльності, то найпростішою типологією є їх конкретний предметний зміст. Мотиви – соціальні, економічні, політичні, духовні та інші – мають свої підструктури. Якщо винести їх на особистісний рівень і пов'язати з поняттями, рисами, характерами людей, то їх можна нарахувати понад 200. Але якщо конкретизувати їхній зміст і розглядати традиційно, з точки зору потреб та інтересів, тобто опиратись на базові цінності, мотиви поведінки, то кількість зменшується до кількох десятків. Так, Фрейд обмежувався десятьма, Маслоу – п'ятьма, Рокич, беручи до уваги термінальні та інструментальні, емпірично досліджував більш, ніж 18.

З точки зору *педагогічної соціології* цінності вважаються факторами соціалізації з усіма властивими їм компонентами (нормами, правилами, соціальними ролями). Їх доречно розглядати через критерії педагогічної взаємодії. До них, на нашу думку, належать соціально-рольові стосунки, культура спілкування суб'єктів, соціально-групові впливи, ціннісно-нормативні установки.

Через педагогічну взаємодію відбувається засвоєння та відбір ціннісних систем. Тобто перетворення соціально-педагогічних ідей у людські якості. Через оцінювальну уяву, трансляцію досвіду людства у внутрішні сили поведінки, які стають регуляторами способу життя, відбувається процес інтерналізації цінностей (внутрішнє їх засвоєння).

З точки зору концепції діяльнісного підходу, світ цінностей, виражений системою знаків, включається в діяльність за схемою: дії, спрямовані на інших, – на себе, – дії внутрішнього характеру.

Процес інтерналізації базується на соціальних цінностях, нормах, установках, оцінювальних уявленнях в результаті взаємодії суб'єктів

навчально-виховного процесу. Це найважливіша функціональна частина соціалізації індивіда.

Одне із завдань соціалізації сучасної освіти – надання можливості усвідомлення адекватного уявлення про себе і своє місце в суспільстві. Динаміка суспільних процесів спрямовує на це. Часто обставини спонукають людей до змін в ієрархії особистісних цінностей, поглядів, звичок. Нове нестабільне середовище перевищує можливості адаптації людини. У зв'язку з цим актуальним є пошук точок відліку для самоствердження, орієнтирів самозбереження. Йдеться про розширення меж свідомості, рекомендації щодо утвердження стійкості людини в ситуації «мінливості» суспільства, підвищення загальнокультурного й інтелектуального рівня. Нівелювання цими показниками призводить до втрати людиною сенсу життя, психічного дисбалансу між її внутрішнім світом та зовнішніми впливами.

Відомо, що для збереження людського в людині вирішальне значення має сформованість її духовного світу. Саме цей чинник і дає змогу регулювати та знімати вищезгадані суперечності. Адже, хоч би які типи цінностей переважали на тому чи іншому етапі розвитку суспільства, роль традиційних (загальнолюдських) буде домінуючою. Бо саме вони утримують вісь людської взаємодії, виступають фундаментом життєдіяльності суспільства. Хоч завжди перебувають у боротьбі та співіснуванні з іншими цінностями. Суб'єктивний їх зміст часто, особливо в період мінливого суспільства, не превалює в якісних характеристиках особистості.

Але специфіка ситуації в тому, що роль саме духовного фактору різко зростає в кризових, екстремальних ситуаціях. Досвід переконує, що в цих умовах, як правило, виживають люди, які мають сформований духовний світ і стійкі життєві орієнтації.

Дослідження в галузі педагогічної соціології доводять, чому саме проблема цінностей знаходиться сьогодні в центрі уваги. Мета освіти прямо пропорційна цілям суспільства, його цінностям. Як відомо, цілі освіти – це культурні цінності науки, мистецтва, моралі, права, перетворення людини природної в людину культурну. До них має залучатися молодь. Тому процес засвоєння цінностей виходить на найвищий рівень – соціалізацію, формування особистості як суб'єкта системи соціальних зв'язків і стає однією із форм виховання. Соціалізація молоді є нагальним відображенням дійсності, своєрідним дзеркалом соціальних умов і суспільних впливів. Таке розуміння ролі молоді зводилось би тільки до механізму адаптації, конформізму, повторення однакових якостей. Тому актуальним є поняття ювентизації, введене в науковий обіг болгарським

соціологом П. Мітевим. За змістом – це вид творчості, породжений впливом молоді на соціально-політичну і ціннісну систему суспільства. З одного боку, соціалізація як форма прийняття суспільних відносин, а з іншого – ювентизація як форма оновлення суспільства, пов'язана із включенням його у життя молоді. Однак остання часто впливає на мікрольові конфлікти, оскільки іноді її оцінні судження набувають односторонніх форм щодо заперечення культурного досвіду, девіантної поведінки, альтернативних дій. Оптимальним способом співвідношення соціалізації і ювентизації є соціальна ініціатива, коли вихованці не просто здобувають знання і пристосовуються до життя в суспільстві, а й стають суб'єктами соціальної дії. Тут важливими індивідуальними цінностями виступають самооцінка, самостійність та оригінальність рішень, відповідальність, дисципліна як умова внутрішньої свободи. Соціалізація здійснюється як у процесі цілеспрямованого впливу на особистість в системі виховання, так і завдяки іншим, також важливим факторам (сім'ї, що є основним чинником первинної соціалізації, мистецтва).

І в педагогіці, і в соціології суб'єкт виховання вважається носієм системи цінностей. Тут важливим поняттям виступають якості особистості, оскільки педагогіка вивчає особливості їх формування. І вони виражають суб'єктивний аспект цінностей. Виховний процес має спиратись на названі типи цінностей і розглядати їх цілісно. Зв'язок між цінностями та поведінкою опосередкований ціннісними орієнтаціями, які визначаються нормами різноманітних способів дій і виступають показниками міри соціалізації. Тому існує проблема співвідношення ціннісних орієнтацій і характеру діяльності у виховному процесі. Ця проблема визначає методологічну основу дослідження соціального становлення особистості, здатної усвідомити свій соціальний стан, обрати відповідні цінності. Мова йде про установку на соціальні цінності або орієнтацію на них. Ціннісна орієнтація – узагальнена система певних ціннісних уявлень, яка функціонує в установках особи як цілісна одиниця і регулює її поведінку. Це вибіркове ставлення до сукупності матеріальних, соціальних і духовних благ та ідеалів, об'єкт мети і засіб задоволення потреб. Ціннісні орієнтації – це спрямованість індивіда на моральні, соціальні, політичні, життєві цінності. Їх характеризують вибіркковість та варіативність, що дозволяє віднести їх до різновиду фіксованих установок. Вони являють собою стійко закріплені переваги певних цінностей (вартостей, якостей), а для особистості – готовність до певного типу поведінки в конкретно значущій ситуації.

Людська еволюція базується на поєднанні адаптаційних здібностей та стійких якостей особистості, яка спонукає до пошуку умов задоволення своїх внутрішніх прагнень. Потреба в системі орієнтацій є загальною для всіх. Відмінним є лише їх конкретний зміст та набір цінностей. Опитування респондентів експериментальних груп свідчать, що реалізацією цінностей-цілей на досягнення власного успіху є цінності-засоби самореалізації, особиста незалежність. Простежується негативна тенденція ціннісних орієнтацій типу – «світ для мене». Гармонія взаємодії з іншими людьми, навколишнім світом як явище осмислення сенсу життя для інтелектуально-почуттєвого розвитку часто просто не доступна для певної частини молодих людей через різні причини. Формально визнаючи духовні цінності, молодь не реалізує їх у поведінці.

Гідність людини, всебічне досягнення буття виявляється і в повазі до законів, невиконання яких стало сьогодні нормою багатьох. За даними тих же опитувань, повага до різних органів влади та до законів є найменш визначеними орієнтирами в юнацькому віці. Відсутність почуття відповідальності, співпереживання і гармонії відносин з навколишнім світом, людської гідності, яка базується на такому усвідомленні себе у житті, розширює культурний вакуум, що негативно позначається й на становленні державності. Все це зумовлює породження масового явища знецінення інтелігентності, духовно-моральну убогість. Аналізуючи стан і тенденції ціннісних орієнтацій сучасності, можна простежити визнання основних типів вартостей. Перш за все, до них належать непересічні загальнолюдські, які утримують вісь людяності в суспільстві. Їх нормативний зміст є стабілізуючим фактором соціуму. Зазначені міркування підводять до думки про те, що основу виховного соціалізаційного процесу становлять соціальні цінності. Вони визначають його соціально-культурний зміст. Формування ціннісних орієнтацій має спиратись на триєдину формулу: єдності учіння (інтелектуальний розвиток), виховання почуттів (моральне виховання) і готовності до моральних вчинків (формування навичок поведінки і діяльності). Поєднання двох перших компонентів із діяльністю відбувається механічно. Знання містять у собі величезний фонд людського досвіду, вивчення якого сприяє прогнозуванню вчинків, діяльності, а також їх результату. Виховний процес цілком пов'язаний з життєдіяльністю на всіх етапах становлення та розвитку особистості. Для молоді – це учіння (оволодіння основами людського та наукового досвіду, розвиток логічного та критичного мислення). Це також певний стимулятор, бо завдяки освіті ставляться та

досягаються нові цілі. Учиння не просто об'єктивно поєднується з діяльністю, суб'єктивно воно визначає практичне і духовне життя. Таким чином, виховний процес, що є основою соціалізації і морального становлення, має сприяти розвитку людини як культурно-історичного суб'єкта. В умовах пізнавально-перетворювальної діяльності, властивій уже старшому шкільному вікові, людина здатна до дії, усвідомлення своєї свободи творити світ, ставити мету, обирати способи поведінки і спілкуватися з оточуючими, взаємозбагачуючи досвід діяльності. Її структура має двоєдину природу: суб'єкт пізнає і перетворює себе у світі предметів і людей. Останнє висуває на перший план загальнолюдські цінності, які лежать в основі соціалізації. Освітня діяльність, має спиратись на цінності, які сприяють всебічному розвитку людини. Однією з найважливіших сучасних цінностей, яка регулює ціннісні орієнтації, є соціальна солідарність. Вона має лежати в основі усього життя, спрямовувати дії суб'єктів освітнього процесу. Ідею солідарності ми знаходимо в працях соціологів Г. Спенсера, Ф. Тьоніса, а пізніше була запропонована Е. Дюркгеймом та М. Вебером у з'ясуванні природи зв'язків солідарності між людьми, що об'єднуються у певний соціальний вид. Суспільство, на думку Е. Дюркгейма, взагалі немислиме без ідеї солідарності, яка є універсальною цінністю, найвищим моральним принципом, що визначається всіма членами суспільства. Це особливо актуально для мінливого суспільства, з характерними змінами ціннісних орієнтацій, істотною трансформацією структур і способів життя, умовами соціальної та індивідуальної життєдіяльності. Все це породжує відповідну якість духовного життя, зумовлює зміни у свідомості людей, в тому числі й аксіологічних та моральних системах.

Іншою важливою соціальною цінністю сьогодення є вміння орієнтуватися в ситуації, робити правильний вибір в умовах невизначеності й неоднозначності – вільний, невимушений як соціально-етична цінність, пов'язаний з конкретною відповідальністю та поведінкою. Він робить людину носієм етичної свідомості, яка мислить ціннісно, дає змогу повноцінно існувати у культурному просторі. Великого значення у наш час набувають такі соціальні цінності як гуманізм, гуманітарність, свобода людини, її всебічний розвиток та вдосконалення здібностей, справедливність, гідність, колективізм, демократія. Сучасний заклад освіти, як один із найважливіших соціальних інститутів має надавати неабиякого значення пізнанню та втіленню в своїй життєдіяльності демократичних цінностей. До них належать толерантність, свобода ціннісного вибору, відкритий доступ до інформації та її оцінка,

рівноправне співробітництво суб'єктів взаємодії, соціальна солідарність, співчуття, повага до інших, громадянськість, лібералізм, особиста відповідальність, права людини та її обов'язки. Актуалізація, усвідомлення та використання вище названих цінностей має здійснюватися у будь-яких формах через внесення їх у зміст освіти, організацію навчально-виховного процесу, позашкільну роботу, особистий приклад педагогів, батьків. Вони сприяють вихованню почуття незалежності до держави, активізують соціально-політичну діяльність, сприяють здатності молодой людини до самоідентифікації, окреслюють позицію індивіда стосовно певного явища або факту вибору. Залучення до таких цінностей доречне вже в атмосфері школи. Бо саме тут закладаються початки громадянськості, активної життєвої позиції, моральної зрілості.

Для теоретичної розробки і реалізації усіх функцій формування особистості виключно важливою є *аксіологія*, яка розглядає природу цінностей, їх місце, зв'язок з історичними умовами (від грецьк. *a'xsia* – цінність і *logos* – вчення) – учення про цінності, теорія цінностей; яка досягла у наш час надзвичайної актуальності. Саме зараз відбувається девальвація цінностей, які визнавалися і культивувалися протягом багатьох років. Освітня практика керується надбаннями *аксіології педагогічної* – розділу загальної педагогіки, в якому досліджуються цінності, які потрібно формувати у вихованців. Нинішня пізнавальна ситуація у сфері проблем морального виховання особистості характеризується відсутністю єдиного загальноприйнятого трактування аксіологічних термінів і класифікацій. Одні характеризують цінність як об'єктивну сутність речей, другі сприймають її – як власне цінність, грошову вартість предмета, треті отожднюють із поняттям блага, корисності для особистості, четверті пов'язують із суб'єктивною значущістю даного предмета для життєдіяльності людини, п'яті – з його властивостями задовольняти потреби, інтереси, бажання. У дослідників немає однастайності у визначенні поняття «цінності». І це стало предметом широких теоретичних досліджень багатьох наук (філософії, соціології, психології, педагогіки, етики, естетики, політики). Науковці значну увагу приділяють понятійному апаратові з проблем *цінностей*. Вони підкреслюють, що «цінність» – надзвичайно загальне поняття, яке склалося в даний час, яке відображає рівень значущості одного стосовно іншого в певній системі, тобто це все, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Тобто *цінності* – це те, що може мати для людини певну значимість.

Вони виступають у ролі інструментів соціального регулювання, тією проміжною ланкою, яка пов'язує інтереси, потреби, світогляд

людини з її конкретними ідеями, поведінкою. Терміном «цінність» позначаються як самі значущі явища, так і ціннісні відношення, що породжують цілий спектр похідних від їх розрізень: об'єктивних, індивідуальних і соціальних; позитивне чи негативне значення явищ природи, форм суспільної організації, історичних подій, моральних учинків, духовних витворів людства на конкретному етапі історичного розвитку. Це поняття відображає один із найсуттєвіших моментів практичної взаємодії людини з навколишнім світом, іншими людьми. Якісні й кількісні характеристики цінності залежать від внутрішніх властивостей її носія та від потреб і прагнень людини, яка сама є ціннісним суб'єктом. Отже, цінність – це, з одного боку, властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, що задовольняє потреби, інтереси, бажання. Інакше кажучи, це соціально значущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба. Вони, як правило, не піддаються сумніву, але видозмінюються, є еталоном, ідеалом для людей. З іншого боку, цінності – це ставлення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості, які можуть виступати у ролі складових структури особистості. Їх можна розглядати у двох аспектах: перший – суспільний, другий – особистісний. Урахування обох – важливий крок у розумінні та практичній реалізації соціалізації і морального виховання шкільної молоді. Учені доводять, що цінність – це також соціально філософська категорія, яка вказує на позитивне чи негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільних організацій, історичних подій, моральних вчинків, духовних витворів (носіїв цінності) для людства, окремого суспільства, народу, класу, соціальної групи чи особи (адресатів цінності) на конкретному етапі історичного розвитку. Вивчаючи спеціальну (філософську, психолого-педагогічну літературу), погоджуючись з точкою зору дослідників, які вивчають проблеми аксіології, ми вважаємо, що цінність (життєвий сенс) є основою вибору суб'єктом цілі, засобів, результатів та умов діяльності, визначає, в ім'я чого вона здійснюється. Вона характеризує духовне життя суспільства й особистості. Можна говорити про цінності особистості, родини, нації, партії, культури, людства. Вони виконують у людському бутті кілька функцій, виступають як форми утримання й закріплення споріднених смислів; «поля взаємності», ґрунт для поєднання індивідуальних людських світів; підвалини, засади для розгортання певного способу життя; «мотиви мотивів», смислове обґрунтування цілей діяльності; виступають як життєві та історичні орієнтири; певні зразки, канони

смыслотворення. Ми вже згадували, що *цінність* – поняття, яке визначає позитивне чи негативне значення об'єкта для людини. Тобто в етиці розрізняють цінності за протилежним значенням: реальні й потенціальні, безпосередні й опосередковані, абсолютні й відносні. Залежно від рівня організації адресата, або за належністю визначають (особистісні /індивідуальні/, класові, групові, колективні, суспільні /в т.ч. демократичні/, які стосуються сфери громадських відносин; особисті цінності (приватного, сімейного життя), загальнонародні /національні/, загальнолюдські цінності, які стосуються життя усього людства. Є ряд цінностей, які важко віднести до якоїсь із груп, або які стосуються багатьох із них: умовні, ідеальні, інтелектуальні, неперехідні (вічні), глобальні. Всі вони перебувають у тісному взаємозв'язку і мають властивість впливати на формування особистості. Класифікують цінності залежно від того, які види потреб вони задовольняють, яку роль виконують, у якій сфері застосовуються, зокрема: за об'єктом засвоєння (матеріальні, морально-духовні); за метою (егоїстичні, альтруїстичні); за рівнем узагальненості (конкретні, абстрактні); за способом впливу (ситуативні, стійкі); за змістом діяльності (пізнавальні, предметно-перетворювальні/ соціально-політичні, моральні, творчі, естетичні, релігійні, наукові); за тією роллю, яку вони відіграють у житті людини (термінальні, інструментальні). *Термінальні* або *цільові* цінності – це усе те, що є найбільш бажаним та емоційно привабливим для особистості, визначає ідеальний стан її буття. Вони виконують функцію вибору як цілей, так і можливих способів їх досягнення (знання, спілкування тощо). *Інструментальні* цінності – це модус (спосіб) поведінки або дій, не пов'язаних безпосередньо з метою, до яких належать, наприклад, моральні цінності, цінності компетенції. Їх функцією є активізація критеріїв і стандартів при оцінці та виборі способу поведінки або дій з врахуванням таких цінностей, як (свобода, право, закон, традиційність, незалежність, закономірність, ініціативність, авторитетність тощо). Такий поділ є дещо умовним і може зазнавати певних змін, іноді до інструментальних відносять усі цінності, що визначають спосіб поведінки, а цінності компетенції можуть бути витлумачені як термінальні, якщо метою є певний стан самого суб'єкта. Цінності – загальні значення людських вчинків, своєрідні інваріанти соціальної діяльності, які можуть бути представлені як: *соціально-цільові* (святість, духовність, знання, майстерність, справа, слава, влада, багатство); *соціально-інструментальні* (право, свобода, справедливість, солідарність, милосердя); *персонально-інструментальні* (життя, здоров'я, сила, спритність, краса, розум);

суб'єктивно-цільові (речовина, енергія, простір); *загальнолюдські* (мислячий дух, суспільство, людина). В цілому виділяють такі групи цінностей: цінності життя (тобто загальнолюдські); цінності культури (матеріальні, соціальні /мир, свобода, рівність, гуманність, справедливість/, духовні /знання, творчість, етичні вимоги/). Існує дещо інша класифікація: цінність самозбереження (життя, здоров'я); цінність самоствердження і самореалізації; цінність споживання; цінність діяльності (праця, творчість); цінність культури (етнос, стиль життя); цінність спілкування (дружба, кохання, стосунки між родичами); соціально-політичні цінності (свобода, права людини); загальнолюдські (мир, життя). Ієрархія цінностей у процесі виховання та соціалізації особистості може бути представлена й такими групами: *трансцендентні* (душа, віра, надія, любов, покаяння), *соціоцентричні* (людина – найвища цінність, виховання спрямоване на кожну людину окремо, її діяльність, творчість, гуманізм, солідарність, свободу тощо), *антропоцентричні* (індивідуальність у структурі людських цінностей). Такий аксіологічний підхід, опора на базові цінності (самореалізація, автономність) стверджує загальне спрямування виховного процесу на розвиток сутнісних сил особистості та створення умов для цього.

В українській педагогічній науці узагальнено можна виокремити два підходи до трактування поняття «цінність»: згідно з першим, цінність існує незалежно від особистості, тобто є об'єктивною категорією; відповідно до другого підходу, цінність може існувати тільки в межах співвідношення суб'єкта й об'єкта, тобто є суб'єктивно-об'єктивною категорією. Дехто вважає, що різні об'єктивні властивості предметів, явищ, переживань набувають характеру цінності тоді, коли їх пізнає людина. Поняття особистісних цінностей пов'язується з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об'єктів, подій, явищ тощо. Отже, об'єктивні лише властивості предмета оцінювання, а цінність – категорія суб'єктивно-об'єктивна. Оскільки вона детермінована двома аспектами ціннісного ставлення, то її значущість і характер одночасно залежать і від визначень суб'єкта (суб'єктивний чинник цінності), і від властивостей об'єкта – носія цінності (об'єктивний чинник цінності). У цьому розумінні, цінність – функція двох змінних. Особливістю категорії цінності є те, що вона одночасно є і предметом, і ставленням до нього. Отже, очевидно, що в самому понятті «цінність» вже виражене певне ставлення до предметів, явищ або їх властивостей, їхня оцінка. В результаті сформованої у суспільній практиці певної оцінки явище набуває статусу цінності.

Поняття цінності розкриває, на наш погляд, здатність певних об'єктів природної і соціальної предметності бути необхідними для існування й розвитку суспільства в цілому або окремої особистості, тобто задовольняти суспільні, особистісні потреби та інтереси. Виконуючи роль соціального регулятора в історії людського суспільства, цінності й ті оцінки, на основі яких вони формуються, є складним результатом впливу історичних і соціальних причин на індивідуальну й суспільну свідомість. Протягом історії людства відбувся відбір загальнозначущих, найбільш важливих для окремої особистості та людської цивілізації в цілому цінностей, які прийнято називати загальнолюдськими. До них належать, наприклад, такі цінності, як людина, її життя, гідність, свобода, земля, природа, добро, краса та ін.

Викладене вище дає змогу зробити висновок про те, що цінності формуються людьми в реальних умовах їхнього життя. Усвідомлення людиною цінності (або нецінності) того чи іншого явища є результатом роботи її свідомості. При цьому цінності особистості, є суб'єктивно-об'єктивними за походженням і мають загальнозначущий характер. Цінності не тотожні природним якостям, психологічним станам і елементам індивідуального досвіду, хоча безсумнівно, що ці якості та стани беруть участь у формуванні цінностей. Отже, суспільство у певному сенсі може вивчатись як сфера функціонування певної системи цінностей. Система цінностей суспільства, зокрема гуманістичних, створює об'єктивну основу для оцінювання особистих задовольень, прагнень, бажань окремих індивідів.

Беручи за основу гуманістичний підхід до розуміння цінностей, ми можемо виокремити їх характерні ознаки: загальнозначущість; всеосяжність як для конкретної історичної епохи, так і для соціогенезу в цілому; суб'єкт-суб'єктний і суб'єкт-об'єктний характер відносин, які їх породжують; нормативність, тобто існування у вигляді певних правил, ціннісних суджень.

Аналізуючи генезу основних філософських і психолого-педагогічних підходів до цієї проблеми, необхідно вирізнити й інші важливі для нашого дослідження моменти. По-перше, цінності розуміють як предметні властивості явищ, психологічні характеристики особистості, явища суспільного життя, що визначають позитивне та негативне їх значення для людини або суспільства. По-друге, ціннісні системи формувалися і трансформувалися упродовж історичного розвитку суспільства. Найбільш стійкою та всезагальною виявилася система загальнолюдських гуманістичних цінностей. По-третє, значущість

гуманістичних цінностей не обмежувалася тимчасовими рамками тієї або іншої соціальної спільноти. По-четверте, система гуманістичних цінностей, що поступово складалася у процесі історичного розвитку суспільства, стала пріоритетною за сучасної доби і визначає сьогодні виховний ідеал людства. Гуманістичні цінності ми розуміємо як сукупність специфічних утворень – загальнолюдських аксіологічних норм в індивідуальній та суспільній свідомості, які є духовними орієнтирами особистості й суспільства і, формуючись у суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносинах, характеризуються загальною значущістю, всеосяжністю, гармонійним поєднанням загальнолюдського, національного й особистісного смислів.

Такі норми формуються у людини в процесі її виховання та соціалізації в суспільстві і стають складовою загальної структури особистості.

Позиція особистості як суб'єкта суспільної поведінки й різноманітної соціальної діяльності є складною системою ставлень особистості (до суспільства в цілому й спільнот, до яких вона належить, до праці, людей, самої себе), установок і мотивів, якими вона керується у своїй діяльності, цілей і цінностей, на які спрямована ця діяльність.

Спрямованість, потреби, мотивація (як стійка система мотивів), спонукання виступають психологічною основою виникнення особистісної системи цінностей і опосередковано залежать від неї. Активність, саморегуляція, воля й інші компоненти особистості є своєрідними «реалізаторами» ціннісної системи в практичній діяльності, що перетворюють аксіологічну спрямованість особистості на її ціннісні орієнтації, які регулюють поведінку людини.

У вихованні особистості важлива роль належить морально-етичним цінностям. Це фундаментальні світоглядні ідеї і поняття, якими живе суспільство і якими регулюються прагнення, стосунки і ставлення людей. Цінності об'єктивні за своїм змістом, але завжди переживаються й сприймаються суб'єктивно. Вони можуть бути предметними і суб'єктивними. Предметні цінності – це природне благо і зло, споживча вартість предметів праці (корисність), культурна спадщина, корисний ефект пізнання, моральне добро і зло, естетичні характеристики природних і суспільних об'єктів, предмети релігійного поклоніння. Світ, тим самим не є простою сукупністю об'єктів пізнання або перетворення. Він набуває суб'єктивного значення, (сприймається людиною як частина її самої). На нього розповсюджуються людські якості і властивості. Ті діяльнісні і моральнісні цінності, які мають найвищу факторну вагу можна

назвати суб'єктними: 1) на відміну від декларованих, вони завжди визначають учинки людини; 2) зумовлюють напрямки (моральнісні) і способи (діяльнісні), цінності її активності; 3) їх зміст завжди індивідуальний, вони відображають власну активність особистості у процесі інтеріоризації і трансформації в індивідуальній свідомості суспільних цінностей. *Предметні цінності* є відображенням значення предметів у людському житті, вони оцінюються в поняттях «позитивного» і «негативного»; добра і зла, істинного і хибного, дозволеного і забороненого, справедливого і несправедливого. Способом і критерієм оцінки виступають *суб'єктні цінності*, які є сукупністю настанов і оцінок, імперативів і заборон, ідеалів і принципів, цілей і проєктів, які виконують функцію норм, усталених орієнтирів поведінки людини, її життєдіяльності. Здатність цінностей бути регуляторами, орієнтирами людських відносин і поведінки індивідів обумовлена їх суспільним характером. Вони є продуктом колективної діяльності людей – соціальних груп, націй, класів, суспільства. Тому цінності, що формуються, перш за все, як *суспільні*, є абсолютними, оскільки визначають сталість людського роду, його сутність, об'єктивацію самореалізації. Вони є соціально-значимими орієнтирами діяльності об'єктів, виступають важливими факторами розгортання політичної теорії. Вони є чимось більш високим, ніж проста зацікавленість людини. Наприклад, через культурні цінності особистість задовольняє свої потреби. І саме існування цінностей, перетворення їх у *суб'єктні* надбання відрізняє людину від тварини. Цінності формуються у результаті усвідомлення соціальним суб'єктом своїх потреб у співвідношенні їх з предметами навколишнього світу, або в результаті ставлення, яке реалізується в акті оцінки. Систему цінностей соціального суб'єкта складають сутнісно-життєві (уявлення про добро та зло, щастя, мету та сутність життя); універсальні: а) вітальні (життя, здоров'я, особиста безпека, добробут, сім'я, родичі, освіта, правопорядок); б) суспільного визнання (працелюбство, соціальний статус); в) міжособистісного визнання (чесність, альтруїзм, доброзичливість); г) демократичні (свобода слова, совісті, національний суверенітет); партитулярні (належність до малої батьківщини, сім'ї); трансцендентні (віра в Бога, прагнення до Абсолюту). Головне в розумінні цінностей – відповідь на запитання: що, для чого і за якими критеріями оцінювати. Плин життя людини відбувається у розмаїтому потоці фактів і подій, і відповіді на ці запитання мають для неї велике значення. Світ відкривається лише на усвідомленому рівні, маючи диференційну значущість для людини. У деяких базових цінностях є щось раз і назавжди дане, аксіоматичне. До них належать моральні вартості,

розташовані в ієрархічному порядку. Вершину цієї ієрархії становлять вищі, ідеально уявні (трансцендентні) цінності. До цінностей належать і кардинальні людські доброчинності: мужність, мудрість, справедливість, правдивість, відповідальність. Тобто основу людської життєдіяльності визначають цінності – історично складені модуси, способи зв'язку свідомості й буття, людини і світу. Звідси й життєва важливість проблеми: які вартості життя і культури є справжніми. Її розв'язання, або хоч усвідомлення, виступає теоретичною передумовою відповіді на запитання, як діяти. Перед усім ми повинні врахувати, що в різних дисциплінах – у філософії, соціології, політекономії – поняття цінності має інакше значення. По-перше, система цінностей – це та ланка, яка пов'язує суспільство з індивідом, включає його в систему суспільних відносин. По-друге, цінності (соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні) лежать в основі вибору цілей, засобів та умов діяльності. Вони обґрунтовують, задля чого вона відбувається. По-третє, цінності – системотвірне ядро програми, задуму, діяльності і внутрішнього духовного життя людини. Духовні прагнення, принципи, норми моралі стосуються не тільки сфери діяльності, інтересів, скільки сфер цінностей. Стимули і причини людської діяльності дістають подальшого розвитку: потреби, перетворені в інтереси, у свою чергу, трансформуються в цінності.

За рівнем узагальненості в практичних проявах цінності поділяють на оперативні та базові (хоча й такий поділ можна вважати умовним). Оперативні виявляються в реальній поведінці, а базові – це цінності високого рівня узагальнення й рідко бувають безпосередньо пов'язаними з конкретною поведінкою, ними постійно керуються в організації власної життєдіяльності. І. Бех до базових цінностей відносить орієнтацію на добро, прагнення до істини, творчості, краси, співучасті, честь і гідність. Вони конкретизуються і виступають підвалинами у виборі цілей та умов загальнозначущої діяльності; складають ядро загальнолюдських і виступають джерелом оперативних цінностей; пов'язані значною кількістю опосередкованих ланок, дія яких є складною і недостатньо вивченою. Зауважимо, що формально-логічний підхід, покладений в основу наведеної типології, виявляється не досить продуктивним з позиції розкриття внутрішніх генетичних закономірностей їх розвитку і функціонування та виявлення наукових засад керування процесом їх формування, а саме цей аспект, на думку І. Беха, виступає прерогативою виховання [1].

Не зважаючи на усю різноманітність підходів відносно видового складу, педагоги визначилися, що до основних груп цінностей

належать цінності приватного, а також сімейного життя, сфери громадських відносин (громадянські), національного і життя усього людства. До них належать *моральні* (що вимірюються категоріями добра і зла; вершиною піраміди будь-якої ієрархії цінностей завжди є Абсолют добра (Ідеал, Бог), *вітальні* (самозбереження, прагнення до життя, батьківський інстинкт тощо), *смысловиттєві* (свобода волі, християнська мораль тощо). Останні становлять найвищий рівень цінностей. Вони є результатом творчості, глибинної духовності, культурної традиції людства. Потенційні та соціально набуті якості: справедливість, порядність, чесність, відповідальність та інші також є людськими вартостями.

Ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який її акт включає в себе ідеальний момент, коли виникає задум дії, формується її ідеальна мета, план реалізації, на основі чого можна визначити життєвий сенс, загалом те, задля чого вона здійснюється. Саме цей момент діяльності і характеризує *категорія «цінностей»*.

До загальнолюдських, тобто тих, що вироблені на протязі усієї історії, відносять цінності добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси. Інтегральною цінністю виступає благо – єдність істини і добра для людини. Воно виступає головним життєвим орієнтиром, узагальнює в собі вищу мету її існування і спосіб життя. На рівні усвідомлення людина вважає себе частиною універсуму, визнає свою неповторність. А власне буття виражається у цінностях сенсу і свободи. Пафос цивілізаційних перетворень орієнтував людину на користь, а подолання перешкод – на цінність добра. У процесі пізнання об'єктивного і суб'єктивного світу інших людей формувалися цінності істини і правди. Цілісний погляд підносить людський дух до мудрості, а зв'язок з універсумом формує цінності краси і віри. Вивчення і перетворення світу обумовлювали творче ставлення до нього. В. Франкл виділяє, у зв'язку з цим, три види загальнолюдських цінностей (1) творчості, 2) переживання, 3) ставлення до свого становища).

Основою реалізації цінностей, перш за все, є знання про них – компонент структурної, функціональної побудови морального ядра особистості та її зв'язків. Саме знання в динамічному його значенні, що є фактором соціалізації, сприяє реалізації вибору соціально-етичних цінностей. Соціалізаційна і виховна функція закладу освіти обов'язково є ціннісно-орієнтованою. Вона сприяє формуванню у молоді соціально-значущих моральних якостей на основі визнаних у суспільстві цінностей. Спрямованість суб'єкта і його діяльності на певну цінність ми називаємо *ціннісною орієнтацією*. В історії

розвитку людської цивілізації було багато систем ціннісних орієнтацій, які на основі домінуючих цінностей об'єднувались у групи: *етико-релігійна* (етизм). Ця система найбільшою мірою виражає загальнолюдський (гуманістичний) зміст, ґрунтується на ідеалах добра, гуманності, справедливості; для неї характерний високий рівень суспільної активності, відповідальності за долю інших людей. Для *образно-естетичної орієнтації* (естетизму) найбільш властива опора на естетичні цінності в житті людини. Це однобічна життєва орієнтація, привабливість якої полягає у здатності дистанціюватись від світу турбот і відповідальності. Естетизм може бути і аморальним, спрямованим проти етичних основ життя суспільства. Для *утилітарної ціннісної орієнтації* характерне домінування господарського, прагматичного підходу до усіх груп цінностей. *Науково-теоретична* орієнтація спрямована на пошук абстрактних сутностей у поясненні феномену життя. *Політична орієнтація* (етатизм) пов'язана з прагненням до влади, до кар'єри.

Для нашого дослідження важливу роль відіграло вивчення питання, що стосується ціннісного світу окремо взятої особистості (але обов'язково на фоні суспільних процесів). Якраз, ціннісні орієнтації – це характер спрямованості особистості, її устремління, уявлення про ідеали, сенс життя та діяльність, що лежать в основі активності людини. Динаміка їх розвитку проявляється у поведінці і в певній системі ставлень до себе, інших, до світу в цілому. Ціннісні орієнтації переважно визначають значущі для особистості оцінки дійсності і виступають основою ціннісних ставлень. Орієнтація особистості – складне соціально-психологічне утворення, в якому поєднується цільове і мотиваційне спрямування діяльності. У спрощеному вигляді можна вважати, що ціннісна орієнтація – це спрямування предметної діяльності особистості в певній ситуації. Для формування особистості, виховання ціннісних ставлень, аналіз її ціннісних орієнтацій має виняткове значення. Слід відзначити, що моральна орієнтація має особливий характер тому, що при всьому розмаїтті діяльності і відносин людей неможливо виділити окрему сферу, яка стосується безпосередньо тільки моральної діяльності. Особливістю є те, що моральна практика відбувається не завдяки діяльності окремих організацій.

Не існує і особливих моральних дій, які були б відокремлені від інших сфер функціонування людини. Індивід чи група, які вступають у міжособистісні, суспільні, політичні, юридичні, побутові та інші види відносин, разом з тим діють і як носії певної моралі; виступають у ролі активного морального суб'єкта. Мораль виражає в житті, поведінці, діяльності людини її суспільну сутність, визначає

соціальну роль. У праці, навчанні, громадській роботі, у відносинах з людьми розвивається зміст моральних установок та цінностей особистості, в яких реалізуються її ідеали, формуються особистісні ставлення. Людина повинна правильно орієнтуватися в цій системі, виконувати її вимоги. І від того, наскільки вірно вона обирає лінію поведінки, наскільки активно бере участь в управлінні, громадському житті залежить зрілість суспільних відносин.

Ціннісні орієнтації визначають спрямованість особистості на ті чи інші цінності. Уже в цьому визначенні проявляються їх основні риси: причетність до людських цінностей, зв'язок усвідомленості і поведінки, що надає цьому феномену практично-діяльнісного характеру. Надалі це розуміння уточнювалося і як наслідок вироблялося твердження, що ціннісні орієнтації обов'язково передбачають момент вибору. Враховуючи таку традицію, робочу дефініцію розглядуваної категорії ми визначаємо так: ціннісна орієнтація – це вибірковість поведінки, її детермінованість уявленнями особистості про цінності життя і культури. Оскільки цінності завжди передують оцінці, тобто, вона вже є оціненим об'єктом, що співвідноситься з певним інтересом, постільки завжди постає результатом відображення, іншими словами, об'єктивність її полягає не в незалежності від свідомості і волі людей, а в адекватності образу об'єкта відображення. Оцінка в принципі неможлива без процесу відображення, тому що виступає одним із його компонентів. Тому вважаємо, що цінністю є об'єкт, який відображений, осмислений і оцінений суб'єктом крізь призму його ідеалів, цілей, інтересів і потреб.

Відповідно, відмінність між цінностями повсякденного життя і цінностями культури полягає в тому, що у першому випадку цінність об'єктивується в судженнях і поведінці, в другому – вона, як правило, знаходить матеріальне втілення і закріплення, яке дозволяє зберігати її напротязі тривалого часу і передавати із покоління в покоління. В якості суб'єкта оцінки може виступати як окремих індивід, так і група, клас чи людство в цілому.

При цьому індивідуальна чи вузько групова оцінка інколи не відповідають загальнолюдським вимогам. У цій галузі, як і в багатьох інших, діє закон діалектики загального і одиничного. Ступінь ідентифікації індивідуальної, вузько групової оцінки залежить від того, з якою повнотою особистість виражає розуміння та інтереси певної групи людей і визначається тим, наскільки інтереси співпадають з об'єктивною тенденцією історичного розвитку. Отже, неможна ні ідентифікувати, ні протиставляти загальнолюдські, соціальні та індивідуальні цінності. Співвідношення їх завжди

конкретне. Інколи ціннісні орієнтації деякі дослідники ототожнюють з поняттям установки. У цьому є певний сенс, хоча його абсолютизація викликає великі сумніви: адже і цінності, і ціннісні орієнтації розглядають не лише на індивідуальному, а й соціально-груповому, і загально соціальному рівні, тоді як категорія установки застосовується виключно для аналізу особистісної і мікрогрупової поведінки.

У той же час, не підлягає сумніву взаємозв'язок установки та ціннісної орієнтації, тому що остання впливає практично на всі аспекти людської психіки: від пізнавальної діяльності до мотивації кожного із вчинків індивіда, що визначають його поведінку. Але оскільки кожна людина по-своєму переживає значення соціальних цінностей і робить в цілісний процес соціального життя свій унікальний внесок (Ш. Надірашвілі), постільки індивідуальні та міжгрупові установки неминуче проявляють себе в інтерполяції ціннісних орієнтацій, характерних для певного соціального прошарку чи для суспільства в цілому.

Ціннісні орієнтації ми розглядаємо в світлі концепцій інтеркультурної освіти. У зв'язку з тим, що зростання глобальної взаємозалежності в світі простежується в технологічних, політичних, культурних, економічних та екологічних системах, які поєднують різні етноси, цивілізації та релігії, інтеграційні процеси пронизують усі сфери життя людини [10]. Ізолюючий ефект віддаленості зник разом із виникненням глобальних систем транспорту та комунікацій, завдяки чому збільшився потік людей, інформації, грошей, товарів, послуг і технологій. Ізольовані раніше місцеві, національні та регіональні економічні системи нині зливаються в одну. Міжнародна політична система стала більш інтегрованою. Зросла кількість недержавних учасників світової політики, включаючи терористичні угруповання, релігійні організації та окремих громадян. Унаслідок цього соціальні проблеми досягли міжнародного рівня (управління інформацією, підтримка екології, збереження навколишнього середовища, переміщення наркотиків, нелегальна торгівля зброєю, живим товаром, розповсюдження вірусних хвороб). Планета, яка п'ять століть тому характеризувалася значними расовими, релігійними, лінгвістичними та естетичними відмінностями, у наш час істотно змінилася. Різниця поступово стирається у зв'язку з масовою міжконтинентальною міграцією. Більшість країн нині є етнічно та культурно неоднорідними. Для України це також характерно. Внаслідок змін у політичній ситуації чітко помітні дві домінуючі тенденції: з одного боку, відродження національної самосвідомості, української культури і мови, з іншого – прагнення до

інтеграції у світове та європейське співтовариство, що вимагає орієнтації на «інтеркультурну освіту». Цей термін виник у Західній Європі як наслідок трансформацій багатьох існуючих концепцій. Так у Сполучених Штатах Америки на початку 60-х років існувала теорія етнічної асиміляції так званого «плавильного котла», яка критикувалася соціологами. Але, якщо ми порівняємо наше «інтернаціональне виховання» того часу, то побачимо багато спільного з цією теорією. Всі нації намагалися «переплавити» в одну, насаджувалася і використовувалася тільки одна мова для всіх народів. Ми – за відродження усього національного, але нам не чужа концепція інтеркультурної освіти. На відміну від «плавильного котла» і радянської політики вона базується на міцному національному ґрунті і взаємозв'язках з іншими культурами. Як альтернатива цій теорії, наприкінці 60-х років виникла концепція двомовної, а потім дво-культурної освіти, котра внаслідок процесів десегрегації переростає у полікультурну концепцію виховання. Полікультурне (багатокультурне) виховання не суперечить гуманістичному. Воно базується на принципах рівних можливостей в освіті, поваги до прав людини та громадянської гідності. Це – вивчення різних культур, виховання взаєморозуміння і поваги до інших національних надбань. Крос-культурне виховання (один із термінів полікультурного виховання) – діалог культур та сприйняття етнопсихологічних відмінностей і менталітету різних народів. У 80-х роках усе більшої популярності набувала концепція глобальної освіти, її сутність полягає в підготовці молоді до соціально корисної та ефективної діяльності в суспільстві та світі, що постійно змінюються; формування у вихованців комунікативних навичок та умінь, планетарного мислення, розуміння та відчуття особистості як невід'ємної частини єдиного та взаємозалежного світу; формування взаємовідносин школи і громади. Педагоги західних країн користуються терміном інтеркультурна освіта, що керується пріоритетом загальнолюдських цінностей: сприйняття світу як єдиної системи різноманітних форм існування культур, мов, ідей, поглядів; уміння спілкуватися та адаптуватися. Мета – виховання людини не лише як громадянина України, а й усього світу, яка має бути наділена такими якостями як гуманність, толерантність, об'єктивність, творча співпраця, здатність до усвідомлення загальнолюдських цінностей. Збереження своїх культурних надбань не повинно призводити до національної ізоляції. Сучасний світ являє собою єдину екологічну, історико-соціальну, інтеркультурну систему. Розв'язання спільних проблем залучає до сумісної діяльності в нашому взаємозалежному світі. Ми несемо відповідальність за його

долю і збереження. Таким чином, зростає пріоритет загальнолюдських цінностей та гуманістичних домінант. Саме на такий підхід зорієнтована інтеркультурна освіта зі своїми принципами. Відбувається переорієнтація цінностей. Нині на перший план висуваються цінності демократичного співтовариства. На формування у молоді ціннісних орієнтацій демократичного, багатокультурного суспільства спрямовані такі елементи інтеркультурної освіти: а) усвідомлення своєї культури в загальнокультурній спадщині, її місця в ній, повага до рідної культури, держави; б) визнання того, що світ постійно змінюється; в) розуміння проблем, що стоять перед цивілізацією, та їх наслідків; г) здатність толерантно сприймати інші культури, знаходити спільне і відмінне між ними та рідною культурою; ґ) єдність у розумінні загальнолюдських цінностей; д) розвиток і формування системного та планетарного мислення; е) підготовка до участі в розв'язанні проблем своєї країни, усього світу.

Сьогодні збільшується розрив між рушійними силами змін у зовнішньому середовищі та внутрішнім наповненням існування людини. Ліквідувати його можна, лише за умови рівноваги матеріального і світу духовних цінностей. Освіта з'єднує їх і повинна допомогти закласти у молодого покоління моральну сприйнятливість та розбірливість, сформувані власні погляди, що є базою особистої системи переконань. Е. Кант наголошував, що доказом абсолютної реальності є зоряне небо наді мною та моральний закон у мені, який і виступає змістом цінностей. У зв'язку з цим вкрай важливим нам видається знайомство зі змістом цінностей, що базуються на ідеях людської гідності та незалежності, індивідуальності та соціальної відповідальності, доброти та співчуття, толерантності; навчання їх гуманним відносинам, умінню спілкуватися, сприймати і розуміти менталітет та культуру співрозмовника. Нові технології таких взаємовідносин закладаються в інтегровані курси: а) з більш глобальним змістом – стан у світі (предмети «Навколишній світ», «Особистість і суспільство», «Європейський дім», «Духовна культура»); б) з більш конкретним змістом – стан у країні (інтегровані предмети «Людинознавство», «Світова література», «Країнознавство»). У процесі їх вивчення проводяться круглі столи, конференції, фестивалі, під час яких учні знайомляться з різними культурами (національні костюми, кухня, звичаї, музика, театр), відбуваються дискусії, спрямовані на виявлення загального та особливого у представлених культурах. Виконуються спільні проекти: «Як уникнути проблеми голоду на Землі», «Національні конфлікти», «Глобальні проблеми і екологічні катастрофи». вико-

ристовуються рольові ігри, які моделюють стосунки між індивідумом та суспільством у цілому. Вивчення проблеми цінностей і цілей освіти у психолого-педагогічній літературі дало змогу охарактеризувати особливості організації виховного процесу на сучасному етапі. Доходимо висновку, що цілі виховання другорядні по відношенню до розуміння цінностей, які більш конкретно фіксують те, що склалося в житті, менталітеті народу і / чи проголошене нормою. Зміна цінностей призводить до зміни норм і цілей виховання.

У працях зарубіжних учених (Н. Пастуович, Б. Снайдер) дається оцінка проблем реформування систем освіти в «посткомуністичних країнах». Згадується такий універсальний феномен, як «прихована програма» (*hidden curriculum*), коли були проголошені одні цілі (цінності), а фактично формувалися й діяли інші. Хоча, розуміння «прихованої програми» не означає, що хтось спеціально прагне до «закритості» виховання і соціалізації, до того, щоб вплив обов'язково був «прихованим». Науковці звертають увагу, що в світі, перед усім у розвинутих країнах, де існує значне розходження в думках і підходах в деталях, загальна спрямованість і зміст цих процесів досить чітко визначений: метою виступає *людина*, яка пристосована до сучасного світу і в основному задоволена ним. А засоби – це організоване виховання, взаємодія сім'ї, школи, громадськості і надзвичайно широко розвинуті в закладах освіти позаурочні, клубні форми роботи. Але, як стверджують науковці, підприємці, бізнесмени, перехідний період – не найзручніший час, а ринок – не найкращий інструмент для вироблення цінностей: суспільство перехідного періоду підриває суспільні цінності і послаблює моральні фактори стримування». Справжнім лихом вважає Дж. Сорос те, що грошові цінності узурпували роль базових цінностей, а ринок став панувати в таких сферах суспільного життя, де йому не повинно бути місця (освіта, медицина, наука). На думку ученого, між моральними і ринковими цінностями – безодня. Подібні міркування вдало підкреслюють той приклад виховання цінностей, який іноді називають «*values clarification*» (прояснення цінностей). Ґрунтовний огляд літератури стосовно особливостей суспільств перехідного періоду здійснив С. Бірзеа у праці «Освітня політика в країнах перехідного періоду». Основна увага звертається на те, якими повинні бути більш менш прийнятні всім суспільством цінності, щоб країна могла вважатися сучасною.

Поступальний рух, турбота про самозбереження змушували людство зближувати позиції окремих груп, взаємно враховувати інтереси, приймати документи, в яких робиться спроба узаконити

систему цінностей, які визнаються (чи які мають бути визнані усіма). Правда, якщо проаналізувати, скільки горя і насилля відчувають люди в наш час, то його навряд чи можна назвати більш гуманним зараз, у порівнянні з попередніми періодами. Але, все ж таки, прагнення до гуманістичного суспільства у всьому світі стає більш помітним. Це відображено у міжнародних документах нової доби, наприклад у «Всесвітній декларації прав людини», яка була прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1948 р. Так, у першій же статті проголошується, що «Люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Для нас важливими є два моменти: *по-перше*, – усі люди і, *по-друге*, перед усім утверджується така фундаментальна цінність, як свобода. По своїй суті, рівність, братерство, свобода проголошені, звичайно, фундаментальними цінностями набагато раніше, ще у часи Великої Французької революції. Вони лежать в основі Декларації і конкретизуються у всіх її 30 статтях. Ці, а також багато інших основних прав і свобод узаконені в оновлених Конституціях держав, які досягли незалежності і достатнього рівня розвитку. Можна простежити, як у працях мислителів далекого і близького минулого відображалась ідея загальнолюдських цінностей – турбота про благо людини, а отже виражалось ціннісне ставлення до неї. І коли ми говоримо про різні підходи до класифікацій цінностей, то маємо на увазі, що на чолі піраміди будь-якої із них має знаходитися людина і все, що спрямоване на забезпечення її блага. Звідси і набір цінностей – людина («абсолютна цінність»), сім'я, праця, знання, культура, батьківщина, земля, мир.

Згідно з прогностичною концепцією цілей і змісту освіти визначені такі цінності: прагнення до істини; соціальна справедливість і захист, добробут людей; моральні гуманістичні норми; набуття знань; повага до умільців і талантів; порядність у великих справах і в дрібницях; почуття власної гідності; цінність особистості; здоров'я своє і оточуючих; охорона природи і можливість нею насолоджуватися; соціальна активність; моральне здоров'я колективу і суспільства; цінність інших народів, їх специфіки і культури; доброзичливість у відносинах і взаємодопомога; гуманістична спрямованість науково технічного прогресу [6]. Але цей перелік ще до кінця не вичерпаний і питання залишається відкритим.

Досить детально представлені цінності у збірнику «Назустріч життю». Він звернений до віруючих молодих людей і тих, кого автори хотіли б повернути до християнської віри, і містить розділ «Моральні цінності християнства», який займає майже сто сторінок.

Не будемо вдаватися до детального цитування, але перерахуємо назви розділів, кожен із яких відноситься до однієї із цінностей: вірність висунутій меті; здатність до співчуття; чуйність; почуття надійності, безпеки; переконаність; прагнення до співробітництва з іншими; мужність; настирливість у досягненні мети; ентузіазм, активне ставлення до життя; почуття справедливості; віра; вірність; почуття товариськості; здатність пробачати; дружелюбність; увічливість; великодушність; готовність прийти на допомогу; соборність; чесність; смиренність; ініціатива, винахідливість; оптимізм; доброта; любов; відданість; смиренність; терпіння; миролюбність; наполегливість; радісне сприйняття життя; надія на Бога; цілеспрямованість; готовність до каяття; вміння не падати духом; чемне ставлення до оточуючих; почуття відповідальності; шанобливість; здатність до самодисципліни; мудрість у збереженні надбань; почуття вдячності; готовність довіряти; надійність; безкорисливість; поклоніння Богу. 46 цінностей. Але їх пропонують тільки християнам, і вони не мають відношення до представників інших віросповідань. У цьому переліку є віра і любов, але відсутня така фундаментальна для молодшої людини цінність, як надія. У деяких випадках розподіл здається штучним, а роздрібнення створює передумови нечіткості. Не дає відповіді цей збірник на питання про розв'язання проблем загальнолюдських цінностей, оскільки в ньому немає навіть спроби їх упорядкувати.

Із усього спектру П. Уайт виділяє «громадянські доброчинності» і зауважує, що освіта повинна брати на себе відповідальність за виховання і ні в якому разі не може не робити цього [6]. Це важливо підкреслити, тому що в педагогічній літературі неодноразово наголошувалось на тому, що на Заході система освіти мало займається вихованням. П. Уайт у відповідних розділах детально розглядає і називає серед бажаних цінностей наступний доволі стислий перелік: надія і впевненість; мужність; самоповага і почуття власної гідності; дружба; довіра; чесність; порядність і виховання громадянськості. За своїм стилем ця книга нагадує філософський трактат, тому основна увага звертається на змістове наповнення, а не на процес виховання. Але на цьому етапі роботи нам був важливий саме змістовий аспект. Досить детально представлений розгляд проблеми цінностей у колективній праці співвітчизників П. Уайта – Дж. Халстеда і М. Тейлора «Values in education...». З точки зору змісту, в ній охарактеризовано фундаментальні «ліберальні» цінності свободи, рівності (але не братерства) і раціональності (розуму). У них духовні цінності – це інтегративні якості, свого роду ставлення до світу. Духовність, перш за все, характеризується моральними

цінностями, з допомогою яких розрізняють добро і зло [13]. Її зміст розкривають також цінності політичної демократії, мистецтва, здорового способу життя, екологічні і, звичайно, громадянські. Автори наголошують на інтегративному підході до виховання, на важливості формування цілісної особистості («education the whole person»), її всебічного розвитку («all-round development»). Частина цієї книги присвячена саме процесу виховання, в якому акцент робиться не на тому, що щось учням потрібно «прививати», а на «усвідомленні» і «переживанні моральних почуттів», формуванні ціннісних ставлень. Тобто підкреслюється важливість – не «індоктринації», а вправлення в діяльності.

На тих самих Британських островах Шотландською Консультативною Радою з «куррікулуму» (в англomовній традиції «куррікулум» визначає наповнення змісту, методи і форми освіти) запропонований «для обговорення і впровадження» досить стислий документ стосовно проблеми цінностей. Вже на початку тексту робиться акцент: «Коли ми виховуємо особистість, то, перш за все, передаємо цінності». Далі йдеться про те, що «цінності пронизують усю освітню діяльність» і що вони «не завжди засвоюються усвідомлено», і що «навіть чи можна досягнути повної згоди з проблем цінностей... Але ми й не прагнемо цього». Останнє спонукало нас згадати IV століття, висловлювання А. Блаженного: «У головному – має панувати єдність, у суперечливому – свобода, в усьому – любов». Не варто дискутувати з приводу цінностей, які стосуються особистих смаків і уподобань («de qustibus non est disputandum»). Про них не сперечаються. Далі в документі перераховані цінності за чотирма групами: повага особистої гідності і турбота про себе; повага до іншого, турбота про людей; цінності учіння; почуття приналежності, соціальна відповідальність. Ми не ставили за мету детально аналізувати документ, але для нас важливо, що існує такий підхід, який визначає, як в рамках шкільної спільноти погодитися з прийнятним для всіх набором цінностей.

Ціннісною оцінкою життя людини є ставлення суспільства до її праці. Доволі складні завдання стоять перед випускниками і перед тими, хто прагне здійснювати професійну діяльність з врахуванням певного набору професійних (корпоративних) цінностей. Зрозуміло, що тут мова йде в першу чергу про загальнолюдські цінності, хоча ці своєрідні кодекси честі повинні бути привабливими для багатьох громадян. Такою є, наприклад, клятва Гіппократа, яку давали лікарі багатьох поколінь. Стає традицією посвята в гімназисти, студенти, де звучить клятва, яка містить певну систему професійних цінностей. Привертає увагу підбірка кодексів честі в американському виданні

«Прикладна етика». Не вдаючись до глибокого аналізу цих документів, можна побачити, що при певних моментах подібності – між професійними кодексами честі і загальнолюдськими цінностями – дуже велика дистанція. При цьому іноді корпорації спеціально формулюють доволі детальні і певною мірою конкурентоздатні за змістом набори цінностей, які тим самим допомагають зберігати свою ідентичність, своєрідність при великій кількості фірм.

Особливого значення в сучасних умовах набуває така цінність як свобода людини, яку можна розглядати у двох вимірах: заперечливому – «свобода від» та стверджувальному – «свобода для». Перший вказує, проти чого треба спрямовувати зусилля, другий – в ім'я чого; але в реальному житті одне не можливе без іншого. Ідея (або ідеал) рівності для людини – не менш важлива цінність, ніж свобода, яку не можна собі уявити без рівності, без якої немає справжньої свободи. Сутність рівності відображається не «в чомусь», а «перед ким, чим». Віруючий усвідомлює себе рівним перед Богом; у правовій державі люди рівні перед законом, мають рівні політичні права. Ціннісне значення для життєдіяльності людини має також справедливість, в якій відображається оцінка суспільством людини та її діяльності [13]. Усі вони відносяться до *загальнолюдських цінностей* – тих світоглядних ідеалів, моральних норм, які відображають духовний досвід усього людства. Це сукупність уявлень про добре, праведне, гідне, що об'єднує людей. Коли ми говоримо про загальнолюдські, базові цінності, маємо на увазі, насамперед, єдині, спільні елементи моральних, культурних, економічних, соціально-політичних цінностей у різних системах, ставлення як до людства в цілому, так і до кожної конкретної особи; усвідомлення глобальних проблем сучасності, які безпосередньо впливають на духовний та фізичний стан людини. Досліджуючи проблему, науковці прагнуть довести, як виникли загальнолюдські цінності, які соціальні сили їх проголошували і розвивали, яким чином в наш час втілюється в життя оновлена система цінностей. Відповідь на кожне з цих питань можна знайти у процесі обґрунтування загальнолюдських цінностей, що виступають основою духовної культури суспільства. У процесі свого функціонування людство виробило небіологічну форму самозбереження – творчо перетворювальну діяльність, яка ставить в центрі всього історичного процесу людину активну, яка змінює світ за законами соціальної справедливості, розуму і краси, а не істоту, яка пристосовується до умов і перетворюється на споживача різних благ. Мова йде про розвиток духовної культури, гуманізацію природи, суспільства, самої людини, її ціннісні ставлення до інших і власної особистості; про

визнання важливої її ролі в поширенні ідей гуманізму як сукупності поглядів, що ґрунтуються на повазі до гідності і прав людини, її непересічної цінності як особистості, турботи про людей, їх всебічний розвиток, про створення сприятливих для всіх умов життя [10]. Духовна культура – це реалізація загальнолюдських цінностей шляхом культивування особистої гідності кожного, а вияв сутнісних сил, їх соціальне і духовне піднесення складає основу її людинотворчого змісту. Людська особистість – це цілий «Всесвіт», наділений унікальною глибинною сутністю, з притаманним тільки їй духовним світом. Особистість сьогодні, як ніколи, відчуває потребу в розвитку і формуванні духовної культури. Це вірний шлях, щоб наше суспільство в цілому не тільки вижило, а й рухалося далі в напрямку соціального і духовного прогресу. Це постулат і категоричний імператив цивілізованого людства, об'єднаного у планетарному масштабі. Духовна культура – створена людиною друга природа. Це світ матеріальних загальнолюдських і духовних цінностей в масштабах всієї планети, що є надбанням людства. Особистість, як культурно-історичний феномен, формується в процесі діяльності. Загальнолюдські якості виступають результатом засвоєння мови, залучення до існуючих у суспільстві цінностей, традицій. Духовна культура – це міра загальнолюдського в людині, характеристика її як соціально-духовної істоти. Людство йде шляхом створення і збереження загальнолюдських цінностей, які слугують орієнтиром для його розвитку. Не можна говорити про майбутнє людини відокремлено від долі людства. Перспективи роду людського тісно поєднані з розвитком кожного індивіда. Метою збереження і примноження загальнолюдських цінностей виступає особистість та її потреби.

Самостійним джерелом кращих гуманістичних традицій народу, його прагнення до національної гідності, честі, готовності до захисту своєї Вітчизни завжди вважалося народне життя з відображенням у ньому загальнолюдських цінностей. Багатовікова боротьба проти іноземних загарбників, деспотизм і гноблення особистості знайшли відображення в усіх прогресивних течіях суспільної думки. Звертання до витоків стародавньої вітчизняної культури, зокрема, до билинного епосу, дозволило переконатися, що вона детермінована потребою утвердження сил добра, співдружності, справедливості, народності. Для героїв давнього епосу характерною є «доброта молодця», в образі якого поєднуються такі кращі якості, як фізична сила і моральна стійкість. З утворенням Київської Русі визрівають загальні моральні духовні цінності, основою яких виступає любов до батьківщини, готовність її захищати. У змісті «Слова о полку

Ігоревім» ми знаходимо підтвердження тому, що честь людини набувається завдяки мужності, силі волі, військовій доблесті, виявленій при захисті рідної землі. Етичні традиції давньої культури Київської Русі пізніше відобразилися в усній творчості (для якої носієм духовної цінності виступає народ). Патріотизм в народній моральності, що виникає відразу після відокремлення держав, виступає стрижнем, навколо якого формується національна самосвідомість.

Реальна проблема захисту людської гідності та інших загальнолюдських цінностей прокладала собі шлях у психології та ідеології стихійних виступів народних мас, в соціальних утопіях, у примітивних програмах. При цьому історично загальнолюдські цінності виступали в релігійній формі. Християнство дарувало людям втіху, яка рятувала їх від повного відчаю. Воно дало поштовх до посилення моральних пошуків сенсу життя, які склалися в систему поглядів, що викристалізувалася в поняття «християнська мораль». Історичний процес формування загальнолюдських цінностей знайшов відображення в Біблії, Євангелії, іншій літературі церковно-духовного змісту. Спроби розвитку загальнолюдських цінностей характерні для традицій демократичної думки (Т. Шевченко, І. Франко). Багато творів видатних мислителів були присвячені проблемам людини, особистим якостям і подальшій долі всіх нас. Традиції розглядати проблеми в тісному взаємозв'язку із загальними інтересами людства глибоко утвердилися у вітчизняній і зарубіжній громадській думці та літературі.

Важливі ідеї, пов'язані з утвердженням загальнолюдського, були висловлені представниками філософської думки (XIX-XX ст.). Вони наполегливо відстоювали ідею про єдність людського роду, цілісність світової історії, доводили, що сучасному світу характерна солідарність народів і країн. Різні групи людей, не зважаючи на національні, релігійні, станові відмінності, живуть одним життям в силу неподоланого зв'язку, що визначає знання один одного, безперервні політичні, наукові, торговельні відносини. У глибоких роздумах філософів XIX ст. ми знаходимо ідеї єдності, нероздільності людини і людства, високий моральний пафос філософії спільної справи. Вони назвають об'єднання всіх людей набагато важливішою справою, ніж навіть створення правового суспільства. Примусово об'єднати людей неможливо. Необхідно, щоб вони залишили у спокої свої права, припинили суперечки і виконали свою історичну місію шляхом єднання на всіх рівнях. Учення про Єдиного Творця (Абсолют) і сходження до нього людини ніде не викладено так детально, з такою увагою до психології людського суб'єкта, так екстатично і разом з тим

з максимально духовним піднесенням, як у Прокла і в Ареопагітиках. Сходження до вседності, світового цілого, усвідомлення нерозривних зв'язків з універсумом виступають найважливішим лейтмотивом міркувань людини про себе у співвідношенні з універсальними цінностями. Ця проблема може бути сформульована у вигляді ідеї усвідомлення нерозривного зв'язку макрокосму (Єдиного універсуму, Абсолюту) і мікркосму (людини). Її ми знаходимо в міфологічній традиції, тематизм якої узагальнив німецький письменник, мислитель, культуролог Т. Манн і назвав міфологемою людини первісної. Їй відповідають іпостасі Розуму і космічного Духу в ученні неоплатонізму. Якщо опиратися на характеристику учення Прокла (V ст. н. е.), який запропонував завершений варіант системи Плотіна (III ст. н. е.) та античного неоплатонізму в цілому, у якому його філософія стала славослів'ям вседності, то нерозривний зв'язок мікркосму і макрокосму, людини і Абсолюту є свідченням процесу її динамічного досягнення. Аналіз наукової спадщини європейського духовно-культурного ренесансу на межі XIX-XXст. дозволив виявити, що на становлення філософії вседності неоплатонізм суттєво вплинув через неоплатонізований аристотелізм І. Дамаскіна, ісіхастський неоплатонізм (з творами Псевдо-Діонісія Ареопагіта), що визначив найважливіші елементи візантійського онтологізму і наступну тисячолітню духовно-академічну традицію. Вплив неоплатонізму відчувається і в роздумах про людину та її взаємозв'язок із світовим цілим, яке називають християнізованим, монотеїстичним Абсолютом. Стосовно вищої інстанції визначались і моральні орієнтири, естетичний імператив поведінки людини, який позначався філософією вседності боголюдяним процесом, шляхом людини до вищого космічного устрою, тобто, відкриття вищих типів чи форм існування у нижчих, що відображують розвиток як процес об'єднання Всесвіту. Було визначено, що це завдання боголюдини і царства Божого, але воно виступає й найважливішим завданням порядної людини і сфери її буття. Відповідно до вищого ідеалу об'єднання Всесвіту і життя в ньому, здійснення боголюдського процесу було запропоновано основні етапи людської свідомості та життєвого укладу. Це – родове життя, втіленням якого виступає інститут сім'ї, національно-державний устрій і, нарешті, всесвітнє спілкування, інтегративний характер життя. Цей останній щабель мислитель вважав досягненням Царства Божого. На цьому прикладі чітко простежується зв'язок раціональних, наукових і містичних елементів такого учення.

Керуючись цими ідеями, сучасною філософією, природничі і гуманітарні науки широко використовують поняття ноосфера, яке визначає найвищий рівень організованості людства, переважання етичних засад і всесвітньої взаємодії. Це не що інше, як раціоналістичне і десакаралізоване трактування розуміння вищих засад Царства Божого. У наш час ця ідея лежить в основі обґрунтування екології культури. Її використовують у сучасних філософських концепціях зіткнення Високого і Людського, глобальної тріади теперішнього і майбутнього Людина – Людство – Людність, безвідривної складової космопланетарного, соціоприродного процесу, що сягає коренями до самої серцевини нашої цивілізації, бере початок у глибинних засадах людського життя.

Підкреслюючи необхідність комплексного вивчення особистості, зближення між людьми, у відновленні цілісності нашої культури ми зобов'язані повертатися, до її джерел, які сягають своїми коренями глибинних пластів української загальнокультурної, духовно-академічної традиції, а у кінцевому рахунку – через візантійський онтологізм – до античних і загально індоєвропейських ідей. Прилучення до філософії всеєдності і цілісного образу культури, до ідей нероздільності істини, Добра і Краси дозволило в наш час сформулювати уявлення про космічну відповідальність духу. Це уявлення про гідну для всього етосу поведінку людини в космічному, світовому просторі зближує не тільки з ідеєю філософії всеєдності про процес об'єднання Всесвіту, а й у суттєвих моментах із стародавніми індоєвропейськими уявленнями про необхідність дотримання космічного закону, виведеного Дюмезілем і Бойсом. Роздуми про людину, Абсолют (сущий, всеєдиний), про нерозривний зв'язок між ними, що визначається будовою світового (космічного) і соціального життя, про пошуки абсолютних та універсальних цінностей, які для людини є своєрідним «дороговказом», стали основою поглядів багатьох видатних мислителів

До середини ХХ ст. питання необхідності формування загальнолюдської свідомості, планетарного мислення набувають ще більшої гостроти [13]. А. Ейнштейн і Б. Рассел написали у своєму «Маніфесті» 1855 року: «Ми повинні навчитися мислити по-новому... Ставити перед собою інші питання, наприклад, які кроки потрібно передбачити для попередження збройної боротьби, наслідок якої буде катастрофічним для всіх її учасників»

Загальнолюдські цінності виступають надбанням світової цивілізації. Вони добуті поступовим розвитком людства. Проблеми загальнолюдського уявлення про зв'язок кожної людини з усім

людством посідали провідне місце в світогляді та діяльності видатних фізиків Л. Ландау, П. Капіци, А. Сахарова. Вони наполегливо шукали шляхи гуманізації людських взаємин, суспільного життя.

Сучасний процес поширення загальнолюдських цінностей знайшов відображення в міжнародних документах. Загальні цінності представлені в Загальній Декларації прав людини, Конвенції про права дітей. На основі аналізу кожної із 30 статей Загальної декларації простежується загальний концептуальний підхід у визначенні змісту та призначення загальнолюдських цінностей як пріоритетів, що визначають нове політичне мислення, оновлену філософію міжнародних, соціальних, економічних, моральних відносин.

Аналіз кожної із 40 статей Конвенції про права дитини дозволив зробити висновок про те, що особистість є найвищою соціальною загальнолюдською цінністю, вже цим самим вона має право користуватися всіма загальнолюдськими правами і свободами.

В основі оновленої системи загальнолюдських цінностей знаходиться людина як центр історичного процесу, як соціально активна особистість, відкрита до сприйняття цінностей духовної культури. Загальнолюдських цінностей у чистому вигляді не існує: вони є сплавом національних цінностей, основою духовної культури суспільства, особливості формування якої висунули на перший план проблему виховання *людини* [13]. Людство йде шляхом створення і збереження загальнолюдських цінностей, які є орієнтиром для розвитку цивілізації і самої людини. Найвищою метою розвитку суспільства є людина. Саме для неї мають створюватися сприятливі умови життя та праці. У процесі формування гуманного, демократичного суспільства долається відчуження людини від влади, власності, від створених її працею цінностей, благ.

Цінність людини вимірюється її ставленням до праці, мірою її залученості до активної громадської діяльності. Але формування сумлінного, творчого ставлення до праці здійснюється комплексно через види і засоби виховної діяльності суспільства, соціальної групи, школи, сім'ї, індивіда, її суб'єктів. Тому дуже важливо, щоб зміст і спрямування тих чи інших виховних процесів, їх взаємодія, конкретні умови, в яких живе і діє особистість здійснювали позитивний вплив, який сприяв би формуванню особистості, становленню *людини гуманної*, гідного представника суспільства, громадянина [6].

Кожне суспільство будує своє життя відповідно до цінностей, які приймає і в які вірить. В них втілені його цілі, погляди на життя і

суспільні інститути, на місце і роль людини, життя сім'ї, громади, нації, всього людства. Побуває думка, що виховання базується на досвіді народу, даних наук тощо. Проте у всіх цих чинниках завжди визначальне місце займають втілені в них цінності. Саме вони через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал, дають відповіді на фундаментальні запитання, про добро і зло, на що слід орієнтувати молодь, на віру в духовні чи в матеріальні блага, на культ сили чи духу.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості. *Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади*. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
2. Галузяк В. М. Ціннісні орієнтації в структурі особистісних чинників педагогічного спілкування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія»*. Випуск 29. Вінниця, 2009. С. 86-92.
3. Лазаренко Н.І., Коломієць А.М. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Сер. : Педагогіка. Одеса : ПНПУ, 2016. Вип. 3 (110). С. 47-52.
4. Особистісно-професійне становлення майбутнього педагога: монографія / Акімова О., Галузяк В. [та ін.]. Вінниця: «Твори», 2020. 228 с.
5. Особистісно-професійне становлення педагога: андрагогічний вимір / Лазаренко Н.І., Лук'янова Л.Б. [та ін.]. Вінниця: «Твори», 2021. 380 с.
6. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя : монографія / О. В. Акімова, В. М. Галузяк [та ін.]. Вінниця : Нілан, 2014. 416 с.
7. Педагогічний супровід особистісно-професійного професійного розвитку майбутнього вчителя / Акімова О.В., Галузяк В.М. [та ін.]. Вінниця: «Твори», 2019. 340 с.
8. Професійне становлення особистості майбутнього вчителя: монографія / Акімова О., Галузяк В. [та ін.]. Вінниця: «Твори», 2018. 328 с.
9. Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів: монографія / Акімова О.В., Галузяк В.М. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 248 с.
10. Столяренко О. В., Московчук О. С. Екологічна парадигма виховання суб'єктивних ціннісних ставлень учнів у руслі глобальних гуманістичних тенденцій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2023. Випуск 73. С. 38-43.
11. Теоретико-методичні засади формування загальнопедагогічної компетентності сучасного вчителя в контексті становлення

європейського простору вищої освіти: монографія / Акімова О., Галузяк В. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 388 с.

12. Формування загальнопедагогічної компетентності майбутніх учителів: монографія / Акімова О.В., Галузяк В.М. [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 200 с.

13. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Prokopchuk, V. Zhuravlova, L., Demchenko, I., Martynets, L., & Yakovliv, V. Fostering a Values-Based Attitude towards a Person in Secondary Schools in the Post-Soviet Space. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2021. 13(3). P. 166–188. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3475>

ЗМІСТ

Лук'янова Л. Б. ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ, МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ.....	3
Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л., Опушко Н. Р., Драчук М. І. ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ: ОРГАНІЗАЦІЯ, СПЕЦИФІКА, СУБ'ЄКТИ, ФУНКЦІЇ	22
Akimova O. V., Nahorniak S. V. FORMATION OF A LEGAL CONSCIOUSNESS WITHIN THE REALM OF HIGHER EDUCATION, SPECIFIC TO PEDAGOGICAL DISCIPLINES	53
Аніщенко О. В. АНДРАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ У СФЕРІ ОСВІТИ ДОРОСЛИХ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ...	71
Бельдій А. О., Волошина О. В. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ В СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	86
Галузяк В. М., Бойко В. В. РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ПЕДАГОГА	103
Давидюк М. О. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА» В УМОВАХ ЗМІШАНОГО, ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ.....	149
Науменко Н. О. ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	170
Паранюк А.О. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	193
Столяренко О. В., Столяренко О. В., Слободянюк А. А. ЦІННІСНА ПЕДАГОГІКА У ЗАГАЛЬНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ	225
Фрицюк В. А., Марцева Л. А., Фрицюк А. В. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У КРАЇНАХ ЗАРУБІЖЖЯ.....	278
Хамська Н. Б., Киналь А. Ю., Гуральник Т. Р. ОНОВЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИХОВНИМ ПРОЦЕСОМ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	298